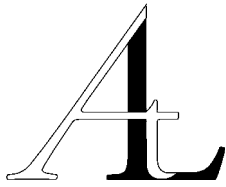

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X
e-I S S N 2 6 6 9 - 2 4 4 9

Archivum Lithuanicum 25

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 25

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2023

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA

PROF. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

AKAD. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

PROF. HABIL. DR. *Pēteris Vanags* (kalbotyra / linguistics),
LATVIJAS UNIVERSITĀTE, RĪGA,
STOCKHOLMS UNIVERSITET

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Wiesław Wydra* (filologija / philology,
knygos istorija / book history),
UNIwersytet Adama Mickiewicza, POZNAŃ

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Ona Aleknavičienė

Biblijos skaitiniai iš Jono Bretkūno *Postilės* ir jo *Naujojo Testamento*
Lozorius Zengštoko *Evangelijose bei Epistolose* (1612) ○ 9

Anna Helene Feulner, Frank Goymann, Wolfgang Hock, Otso Vanhala

Register im älteren Baltischen:

Die Postillen des Altlitauischen und Altlettischen ○ 41

Markus Falk, Felix Thies

Die christlichen Grundgebete im Altlitauischen I. Das *Ave Maria* ○ 89

Mindaugas Šinkūnas

1724 m. rugpjūčio 9 d. įsakas dėl tvorų
ir jo vertėjas Christophoras Heinrichas Wegneris ○ 115

Inga Strungytė-Liugienė

XIX a. antrosios pusės Prūsijos Lietuvos protestantų knygos
su giesmių melodijomis skaitmenimis ○ 159

Roma Bončkutė

Aleksandro Guagninio ir Motiejaus Strijkovskio kronikos –
Simono Daukanto šaltiniai ○ 181

Giedrius Subačius

Simono Daukanto 1846 m. spaudinio *Gyvatų didžiųjų karvaidų* ortografija.
Palimpsestinės raidės ○ 195

Jurgita Venckienė

Aušros (1883–1886) kalbos pokyčiai ir redaktorių kalbinės nuostatos ○ 271

Reda Griškaitė

Pirmieji posukiliminiai metai Lietuvos istoriografijoje: kaip archeologus
keitė slavistai ir folkloristai. Piotro Bezsonovo atvejis (1865–1866 m.) ○ 297

Recenzijos (Reviews)

Inga Strungytė-Liugienė

Recenzuojama: Ona Aleknavičienė ir Grasilda Blažienė (par.)

Povilo Frydricho Ruigio gramatika Anfangsgründe einer Littauischen Grammatik, 1747;

Ona Aleknavičienė, Grasilda Blažienė, *Povilas Frydrichas Ruigys*, 2020 ○ 373

Axel Holvoet

Recenzuojama: Jurgita Venckienė (par.)

Petras Avižonis, *Lietuviška Gramatikėlė (1898–1899)*.

Bibliotheca Archivi Lithuanici 12, 2022 ○ 381

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Vilma Bukaitė (sud., koment. ir rodykl. par.)

Jurgis Šaulys. Mano dienynas, 2022 ○ 385

Ona Aleknavičienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Biblijos skaitiniai iš Jono Bretkūno *Postilės* ir jo *Naujojo Testamento* Lozorius Zengštoko *Evangelijose bei Epistolose* (1612)

Biblijos skaitinių, arba perikopų, reikšmė išskirtinė daugelio krikščioniškų tautų ir jų kalbų istorijoje. Kaip neatsiejama žodžio liturgijos dalis, jie skaitomi ir aiškinami bažnyčiose per pamaldas, todėl tos kalbos tampa religinių apeigų kalbomis¹. XVI a. ėmė ryškėti tendencija, kad kuo plačiau Biblija ir jos skaitiniai verčiami į tautines kalbas, tuo greičiau tos kalbos pripažįstamos savarankiškoms ir pradeda formuotis bendrinė jų atmaina. Pradėjus vertimus spausdinti, stiprėjo rašytinio Biblijos žodžio įtaka sakytiniam, didėjo poveikis tikintiesiems – tai buvo vienas veiksnių, ankstyvaisiais naujaisiais laikais lėmusių sėkmingą Reformacijos idėjų įgyvendinimą².

Biblijos skaitinių vertimo į lietuvių kalbą istorija prasidėjo XVI a. antroje pusėje, kai Prūsijos Kunigaikštystėje formavosi Evangelikų liuteronų bažnyčia ir žodžio liturgijai reikėjo lietuvių ir kitomis vietinėmis kalbomis parengtų Biblijos tekstų. Šių vertimų svarba iškilo ėmus siekti, kad naujasis tikėjimas būtų priimtas ne tik aukštesniojo, bet ir neraštingo žemutinio visuomenės sluoksnio. Lietuviški Biblijos skaitiniai atskiru leidiniu pirmą kartą išspausdinti 1579 m. Karaliaučiuje. Tai Baltramiejus Vilento (~1525–1587) parengta ir kartu su antruoju *Enchiridiono* leidimu (toliau – *VE*)³ išleista knyga *Euangelias bei Epistolas* (toliau – *VEE*). Vilentas nuo 1553 iki 1587 m. dirbo Šv. Mikalojaus bažnyčios kunigu ir aptarnavo viso Karaliaučiaus bei jo apylinkių lietuvius⁴.

Sekmadieniams ir bažnytinių švenčių dienoms *VEE* pateikta po du skaitinius: vienas – iš Evangelijų, o kitas – iš apaštalo Pauliaus laišku, Apaštalų darbų ir Senojo

1 Dėl kalbos vartojimo liturgijoje svarbos žr. Petkūnas 2018, 11–38; Petkūnas 2020, 183–299.

2 Plg. Jürgens 2021, 109–112, 121.

3 Pirmasis *VE* leidimas, sprendžiant iš Vilento 1572 m. rugpjūčio 1 d. laiško Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui Frydrichui

(Albrecht Friedrich, 1553–1618), išėjo prieš 1572 m. ar 1572 m. ir buvo išspausdintas 500 egzempliorių tiražu (Vilentas 1572-08-01, 7r–8v; Aleknavičienė 2009, 129–131), nė vienas egzempliorius dabar nežinomas.
4 Aleknavičienė 2015, 53–80.

Testamento knygų (pirmieji *VEE* ir kitose XVI–XVII a. knygose vadinami *evangelijomis*, antrieji – *epistolomis*). *VEE* iš viso paskelbti 182 skaitiniai: iš jų 172 yra iš Naujojo Testamento, 10 – iš Senojo.

Vilento skaitinių knyga rėmėsi Jonas Bretkūnas (~1536–1602): pirmiausia versdamas *Naująjį Testamentą* (1579–1580, toliau – *BNT*), paskui rengdamas *Postilę* (1591, toliau – *BP*, *BP I–II*). Intertekstinės *BNT* sąsajos su *VEE* yra įvairaus lygmens: kai kur perimti ištisi fragmentai, kitur – tik iš dalies, vis dėlto rėmimasis *VEE* verčiant Biblijos skaitiniams priskiriamus *BNT* tekstus yra akivaizdus⁵. *BP* yra 70 Biblijos skaitinių, kurie taip pat išdėstyti visiems bažnytiniais metams ir aiškinami pamoksluose. Didžiąją daugumą skaitinių Bretkūnas ėmė iš *VEE*, o ne iš savo paties versto *BNT*. Išimtyms tik dvi: vienas skaitinys nurašytas iš *VE*⁶, o ištrauka iš Evangelijos pagal Matą (*Mt 3,13–17*) versta iš naujo⁷.

Prieš perimdamas tekstus iš *VEE*, Bretkūnas atliko vertimo analizę. Nors liturgiėje praktikoje labai svarbu turėti nekintantį ar kuo mažiau kintantį Biblijos tekstą, jis pateikė naują skaitinių versiją – pataisytą ir žodžio liturgijai labiau pritaikytą⁸. Ir *VEE*, ir *BP* buvo kunigų komisijos aprobuotos knygos, taigi abi oficialiai pripažintos kaip tinkamos naudoti Prūsijos bažnyčiose ir galinčios perteikti religinėms bendruomenėms pamatinius evangelikų liuteronų tikėjimo principus.

1612 m. paskelbtas antrasis *VEE* leidimas, išlaikęs panašų pavadinimą *Evangelias bei Epistolas* (toliau – *ZEE*) ir išėjęs kartu su *Enchiridionu* (toliau – *ZE*) bei naujai sudarytu giesmynu *Giesmes Chrikszionischkos ir Duchauischkos* (toliau – *ZG*). Šiuos leidinius parengė Karaliaučiaus evangelikų liuteronų kunigas Lozorius Zengštokas (Lazarus Sengstack, Sengstock, 1562–1621; apie jį žr. toliau).

1882 m. Fritzas Bechtelis (Fritz [Friedrich] Bechtel, 1855–1924) mokslo reikmėms paskelbė kritinį *VE* ir *VEE* leidimą, išnašose nurodydamas Zengštoko taisymus, padarytus leidžiant *ZE* ir *ZEE*. Įvade Bechtelis išsamiai aprašė skirtumų kiekybę ir kokybę, taip pat abiejų leidimų rengėjų kalbos ypatybes⁹. Tačiau Zengštoko indėlių vertino skeptiškai: šis nenorėjęs pateikti naujos versijos, tesiekęs perleisti senąją pataisdamas spaudos klaidas, bet jų neanalizavęs ir sistemingai netaisęs, nekreipęs dėmesio į rašybos ir gramatinės klaidas. Jis buvęs tik vidutiniškas korektorius („S. ein recht mittelmässiger corrector gewesen ist“¹⁰), todėl *ZEE* nesąs savarankiškas šaltinis, o tik perspaudas¹¹. Bechtelis atkreipė dėmesį, kad kai kurioms progoms yra pridėta skaitinių, tačiau kritiniame leidime jų nepateikė, nesiėmė nustatyti ir šaltinių¹².

5 Range 1992, 118–122.

6 Tai Eucharistijos sakramento tekstas. Jis nėra tipinis skaitinys: sudarytas iš Biblijos eilučių, imtų iš trijų evangelistų sinoptikų Mato, Morkaus, Luko Evangelijų bei Pirmo laiško korintiečiams.

7 Aleknavičienė 2008, 29–60. Abu papildomai įdėti skaitiniai skirti dviem sakramentams: pirmasis – Eucharistijos, antrasis – Krikšto. Martinus Lutheris (1483–1546) pri-

pažino tik šiuos du sakramentus (iš Romos katalikų bažnyčios pripažintų septynių) (Heussi 1991, 284). Jie tapo vienu iš konfesijų skiriamųjų bruožų (Lenzenweger, Stockmeier, Amon, Zinnhobler 1997, 71).

8 Aleknavičienė 2008, 29–60.

9 Bechtel 1882, II–CXLI.

10 Bechtel 1882, CVI.

11 Bechtel 1882, C, CVI–CX.

12 Bechtel 1882, C–CII; plg. BrZA I 221.

Vėlesnieji raštijos paveldo tyrėjai Zengštoko išleistiems Biblijos skaitiniams, skirtingai negu jo giesmynui, dėmesio beveik neskyrė: ZEE patekdavo tik į literatūros apžvalgas kaip viena iš XVII a. pradžios lietuviškų knygų, tęsusių XVI a. religinių raštų leidybos tradiciją, bet neturėjusių didelės reikšmės rašytinės kalbos raidai¹³. Daug daugiau dėmesio sulaukė giesmynas, visų pirma dėl reikšmingo atnaujinimo, ypač dėl pirmą kartą paskelbtų XVI–XVII a. autorių giesmių: Simono Vaišnoro (~1545–1600), Augustino Jomanto (~1525–1576), Aleksandro Rodūnionio jaunesniojo (~1550–1592) ir Stanislovo Virčinskio (~1563–1612)¹⁴.

Šio straipsnio tikslas – nustatyti Zengštoko pridėtų Biblijos skaitinių šaltinius ir įvertinti tekstų perėmimo strategiją. Šio tikslo link einama tokiais etapais: 1) apžvelgiama Zengštoko veikla; 2) įvertinamos ZEE išleidimo priežastys; 3) identifikuojami ZEE pridėti skaitiniai ir, taikant istorinę gretinamąją analizę, nustatomi jų šaltiniai; 4) remiantis intertekstualumo metodika, įvertinama tekstų perėmimo strategija.

1. LOZORIUS ZENGŠTOKAS – LIETUVIŲ KUNIGAS (1588–1621). Zengštokas gimė Liubeke, bet jo tėvai, pasak Vaclovo Biržiškos, buvo kilę iš Rygos ir grįžę į ją gyventi¹⁵. Šeima veikiausiai kilusi ne iš Rygos, o iš Liubeko. Pavardė *Sengstake* (var. *Sengstacke*, *Sengstak*, *Sengstaken*) kildinama iš vidurinės vokiečių žemaičių kalbos žodžių *sengen* ‘deginti, kaitinti’ ir *stake* ‘ilgas strypas’; tai netiesioginis profesinis pavadinimas, kuriuo vadinamas kūrikas, kurstantis ugnį kalvėje, druskos virykloje, metalo lydymo ceche ir pan.¹⁶ Yra duomenų, kad 1533 m. pirklys Hansas (Johannas) Sengstackas buvo išrinktas Liubeko tarybos nariu, kartu su kitais nariais siekė išsaugoti įtaką Baltijos regione ir išstumti jų prekybą žlugdančius olandų laivus¹⁷. Lozorius Zengštoko tėvai galėjo būti pirklių šeima, palaikiusi plačius ryšius su kitais Hanzos sąjungos (ši įkurta Liubeke 1280 m.) miestais ir vėliau apsigyvenusi Rygoje. Jis pats 1583 m. buvo išvykęs į Gdanską¹⁸.

Jono Jokūbo Kvanto (Johann Jakob Quandt, 1686–1772) įrašas presbiterologijoje *Preußische Presbyterologie* irgi nepatvirtina fakto apie tėvų kilmę iš Rygos. Skyrelyje „Litthaufche Kirche“ įrašydamas Zengštoką kaip vieną iš Karaliaučiaus lietuvių evangelikų liuteronų kunigų, Kvantas jo kilmės vieta laikė Liubeką ir pateikė dar tokių duomenų (plg. 1 pav.)¹⁹:

13 Plg. Zinkevičius 2008, 98–99.

14 *BržA* I 221; Lebedys 1977, 110–111; Zinkevičius 2008, 98–99; Michelini 2010, 14–22, 176, 191, 202, 211, 221.

15 *BržA* I 220–223.

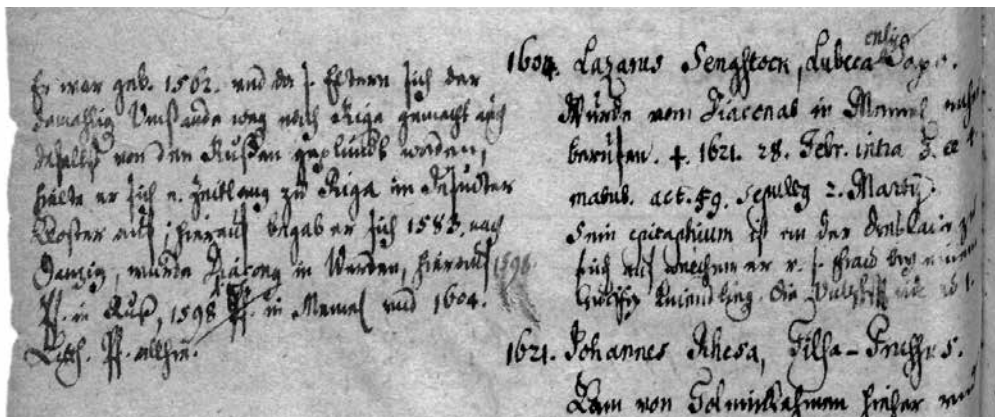
16 Griebel 2023-07-03.

17 Becker 1784, 55–59. Už nuorodas dėl kilmės ir šeimos dėkoju habil. dr. Christianei Schiller.

18 Quandt 1 108v.

19 Quandt 1 108v. Rankraštyje pagrindinis įrašo tekstas, rašytas juodu rašalu, yra dešini-

nėje, o vėlesnis papildymas rudu rašalu – kairėje puslapio skiltyje (jų perrašas čia pateikiamas atitinkamai pirmoje ir antroje pastraipoje). Cituojant rankraštinius šaltinius, čia ir toliau momentiniai taisymai rašomi po taisyto žodžio (rodykle ← nurodant, iš ko taisyta), o vėlesnieji – prieš žodį (rodykle → nurodant, į ką taisyta). Jei taisyta daugiau negu vienas žodis, fragmentas pažymimas kampeliais \ulcorner ; jei taisyta virš eilutės ar po ja, jis išskiriamas kampeliais \lrcorner . Paryškina cituojant.

1 pav. Quandt 1 108v: įrašas apie Lozorius Zengštoko gyvenimą ir darbą lietuviškose parapijose; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Hs. 2

◀1603.→ 1604. *Lazarus Sengstock*, ◀Lubeca→ *Lubeca_{ensis}*²⁰ Saxo[nienfis]. || Wurde vom *Diaconat* in Memel anher || berufen. †. 1621. 28. Febr[uarii] intra 3. & 4. || *matut[ine] act[us] f[initus]*. *Sepult[us]* 2. Martij. || Sein *epitaphium* ist an der Dreslain²¹ zu || find[en] auf welchem er v[er]nd[et] f[ra]u bey einem || Crucifix kniend lieg[en]. †Die Unt[er]fchr[i]ft vide nō 1.²²

Er war geb[oren] 1562. vnd da s[eine] Eltern sich der || damahlig[en] Vmftande weg[en] nach Riga gemacht auch || daselbst von den Rußen geplundt worden, || hielte er sich e[ine]n 3eitlang zu Riga im Iesuitter || Kloster auf; hierauf begab er sich 1583. nach || Danzig, wurde Diacon[us] in Werden, hierauf 1598.²³ || Pf[arrer] in Ruß, 1598 †Pf.→ d. f.²⁴ in Memel vnd 1604. || Litth[auischer] Pf[arrer] allhie²⁵.

Vertimas

1604. **Lozorius Zengštokas**, iš Liubeko, saksas. Į čia²⁶ pakviestas iš Klaipėdos diakonato. Jo gyvenimas baigėsi 1621 m. vasario 28 d. anksti ryte tarp 3 ir 4 [valandos]. Palaidotas kovo 2 d. Jo epitafiją galima pamatyti ant zakristijos sienos [?], kur jis kartu su savo žmona klūpi prie kryžiaus. Įrašą žiūrėk prie Nr. 1.

²⁰ Vėlesnis taisymas rudu rašalu.

²¹ *Dreslain* galėtų būti mažiškinė daiktavardžio *die Trese* forma (plg. *Grimm: archiv*) arba atitinkama giminingo *der Tresel* forma (plg. *Grimm: schatzkammer, geldstock; kasse, fiscus*). Už komentarą dėkoju Mortimeriui Drachui. Plg. taip pat *die Tresekammer* (*Grimm: schatzkammer; archiv, kanzlei; sacristei*). Tikėtina, kad Kvantas taip vadino

zakristiją arba jos dalį, kur buvo laikomi dokumentai.

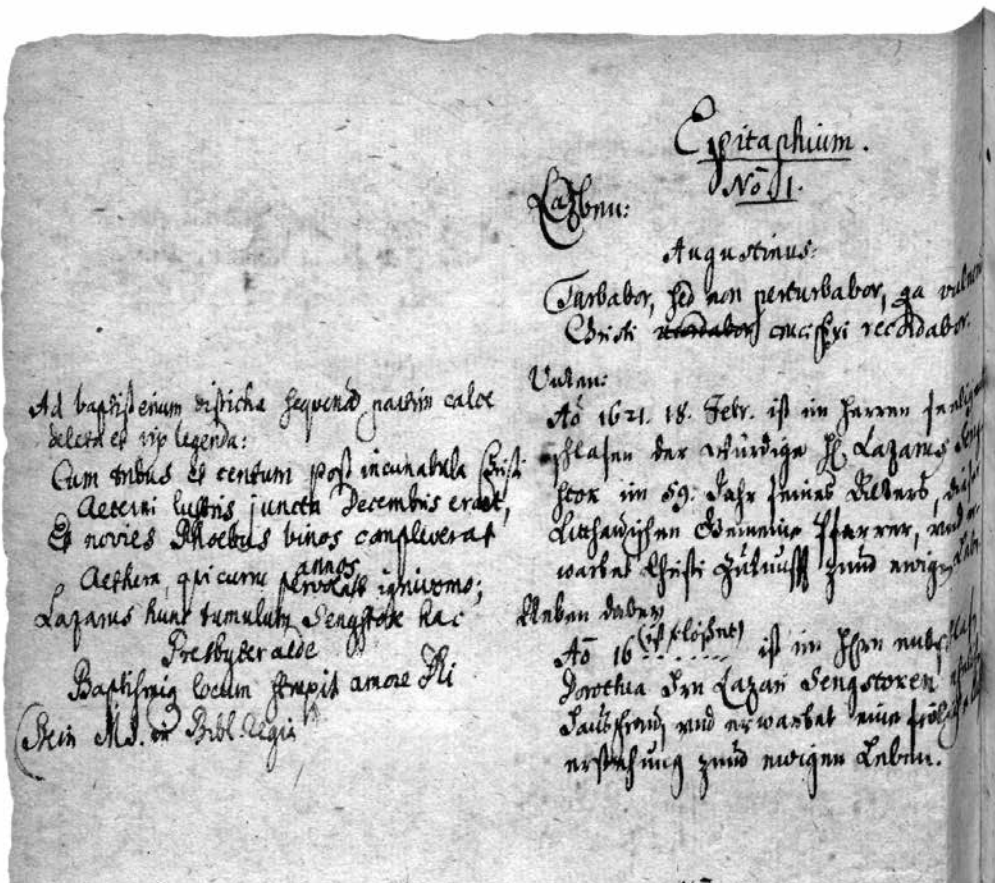
²² Vėlesnis įrašas rudu rašalu.

²³ Dar vėlesnis įrašas šviesiai rudu rašalu.

²⁴ *Pf.* išbraukta, viršuje įrašyta santrumpa *d. f., t. y. das selbe 'tas pats'*.

²⁵ Quandt 1 108v.

²⁶ T. y. į Karaliaučių.

2 pav. Quandt 1 116v: Lozorius Zengštoko epitafijos;
GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Hs. 2

Jis gimė 1562 m. Kadangi jo tėvai dėl tuomečių aplinkybių leidosi į Rygą ir buvo čia apiplėšti rusų, jis kažkiek laiko buvo apsistojęs Rygoje Jėzuitų vienuolyne; paskui 1583 m. išvyko į Dancigą²⁷, tapo diakonu Verdainėje, vėliau 1598 m. – kunigu Rusnėje, 1598 – taip pat juo Klaipėdoje ir 1604 – lietuvių kunigu šičia²⁸.

Epitafijos tekstą Kvantas pateikė skyrelio „Litthaufche Kirche“ gale pridėtame epitafijų poskyryje „Epitaphium“²⁹. Jame pirmu numeriu pažymėti du su Zengštoku susiję įrašai: vienas iš jų buvęs ant krikštyklos, kito vieta čia nenurodyta. Įrašas ant krikštyklos eiliuotas, parašytas lotynų kalba, paskutinės eilutės liudija, kad krikštyklą pastatė Lozorius Zengštokas. Kvantas po šiuo lotynišku įrašu pateikė ir jo šaltinį: „Stein MS. in Bibl. Regia“ (plg. 2 pav.).

²⁷ Dab. Gdanskas.

²⁸ T. y. Karaliaučiuje.

²⁹ Quandt 1 116v.

Tas šaltinis – tai lotyniškas rankraštis Kasparo Steino (Caspar Stein, 1592–1652) dviejų tomų kelionių veikalas *Peregrinator*, saugotas Karaliaučiaus Pilies bibliotekoje³⁰. XIX a. pabaigoje jis laikytas dingusiu, tačiau 1873 ir 1874 m. buvo publikuoti dalių, o jų ištraukų apie Karaliaučių pirmą kartą į vokiečių kalbą išvertė ir 1911 m. paskelbė Arnoldas Charisijus (Arnold Charisius), vertinęs šį veikalą ypač dėl biografinių duomenų epitafijose³¹. Plg. paskutines eilutes iš Kvanto pateikto lotyniško teksto ir Charisijaus atlikto Steino vertimo į vokiečių kalbą:

Quandt 1 116v	Stein 1911 [1644], 96
Lažarus hunc tumulum Sengftok hac Presbyter alde Baptifmia[e] locum ftruxit amore D[omin]i (Stein MS. in Bibl[iotheca] Regia)	Hat aus Liebe zu Gott der Priester an diefem Haufe Lažarus Sengftock hier die Taufkammer gebaut.

Charisijaus vertime pasakyta, kad ant sienų yra pirmojo lietuvių kunigo Zengštoko ir kitų asmenų atminimo lentos su antkapiniu paminklu ir jame iškalto distichu³². Apie Šv. Elžbietos bažnyčią ir jos aplinką vertime pateikta tokios informacijos:

Die alte Sankt=Elifabeth=Kirche, in der Sonntags litauifcher Gottesdienst gehalten wird. Am Altar diefer Kirche das Leiden Chrifti nebft einigen Figuren. An der Taufkapelle folgende 3weißeiler, zum Teil mit Kalk übertüncht und kaum zu lefen:

Als da, feitdem das Chriftkindlein in der Krippe gelegen,
Taufendfechshundert Jahr waren verfloffen schon,
Und der Spender des Lichts noch achtzehn Jahre vollendet,
Der im Feuergefährt ftets den Äther durchraft,
Hat aus Liebe zu Gott der Priester an diefem Haufe
Lažarus Sengftock hier die Taufkammer gebaut.

An den Wänden find die Gedenktafeln des **Lažarus Sengftock**, **erften litauifchen Paftors**, Johann Hartmanns und der Elifabeth, M. Georg Neufchillings Tochter, mit einem Grabftein und diefem eingemeißelten Diftichon:

Garnichts bift Du, o Menfch, nein, nichts als ein Staub und ein Schatten,
Wie die Blume, fie fällt vor dem Wehen des Nord.

Der Sankt=Elifabethen=Kirchhof, auf dem die Groß=Hofpitalsarmen begraben werden. Das Wohnhaus des litauifchen Pfarrers und des Totengräbers. Die Nachbarhäufer find dem Großen Hofpitale zugehörig und zinsbar, dafelbft war früher das Nonnenklofter zu Sankt Elifabeth. Die Schänken und das Badehaus der Litauer³³.

30 Nuo 1827 m. tai Karaliaučiaus karališkoji ir universiteto biblioteka, 1918 m. ji pervadinta į *Valstybinę ir universiteto biblioteką* (apie bibliotekos istoriją žr. Kuhnert 1926).

31 Charisius 1911, V–VI. Be to, Steino rankraščio fragmentas „Memorabilia Prussica“

1730 m. buvo paskelbtas ir žurnale *Acta Borussica* (Stein 1730, 195–246); apie Steino studijas, keliones ir jų aprašymą dviejuose veikalų tomuose žr. Stein 1730, 195–197.

32 Stein 1911 [1644], 96.

33 Stein 1911 [1644], 96–97.

Vertimas

Senoji Šventosios Elžbietos bažnyčia, kurioje sekmadieniais vyksta lietuviškos pamaldos. Ant šios bažnyčios altoriaus yra Kristaus kančios paveikslas su keletu figūrų. Ant krikštyklos yra tokie dveiliai, iš dalies padengti kalkėmis ir vos įskaitomi:

Nuo tada, kai kūdikis Kristus gulėjo ėdžiose,
praėjo tūkstantis šeši šimtai metų,
o šviesos dovanotojas po aštuoniolikos metų,
ugnies vežimu jau skraido po dangaus erdvę.
Iš meilės Dievui kunigas **Lozorius Zengštokas**
šiuose namuose pastatė krikštyklą.

Ant sienų yra **pirmojo lietuvių klebono Lozorius Zengštoko**, Johanno Hartmanno ir m[agistro] Georgo Neuschillingo dukters Elisabeth atminimo lentos su antkapiniu paminklu ir jame iškalto distichu:

Tu niekas esi, žmogau, ne, tu kaip dulkė ir šešėlis,
Tartum gėlė, kuri krenta per šiaurės pūgą.

Šv. Elžbietos bažnyčios šventorius, kur palaidoti Didžiosios ligoninės vargšai. Lietuvių kunigo ir kapų tvarkytojo gyvenamasis namas. Gretimi namai priklauso Didžiajai ligoninei ir moka nuomos mokesčių, čia anksčiau buvo Šv. Elžbietos moterų vienuolynas. Smuklės ir lietuvių pirtis.

Kvanto pateiktoje vokiškoje epitafijoje sakoma, kad lietuvių parapijos kunigas Lozorius Zengštokas mirė 1621 m. vasario 18 d.³⁴ sulaukęs 59 metų; šalia buvęs įrašas ir apie jo žmoną: „*Dorothea Hrn Lazari Sengstoken eheliche HausFrau*“³⁵ („Dorotheja, pono Lozorius Zengštoko sutuoktinė“). Jos vardas iki šiol Zengštoko biografams nebuvo žinomas. Jos gyvenimo datos epitafijoje nenurodytos.

Apie Zengštoko išsilavinimą žinoma mažai. Nors spėta, kad mokėsi Rygoje ir Gdanske, bet duomenų apie tai nerandama³⁶. Karaliaučiaus universitete veikiausiai nestudijavo, nes į matrikulas neįrašytas³⁷. Dirbo kunigu keliose lietuviškose Prūsijos parapijose. Danielius Arnoldtas nurodo, kad pirmiausia nuo 1588 m. buvo diakonas ir kunigas Verdainėje, paskui nuo 1590 – diakonas ir kunigas Rusnėje, nuo 1598 – kunigas Klaipėdoje, nuo 1604 – Karaliaučiuje³⁸. Friedwaldo Moellerio duomenimis, Zengštokas kunigavo Verdainėje (1588–1595), paskui Rusnėje (1595–1598), Klaipėdoje (1598–1604) ir galiausiai Karaliaučiuje (1604–1621)³⁹. Karaliaučiuje jis pradėjo dirb-

34 Arnoldtas (1756, 194) ir *BrZA* I 220 nurodo vasario 28 d.

35 Quandt 1 108v.

36 *BrZA* I 220; į Gdanskio gimnazijos katalogą Zengštokas neįtrauktas, žr. *Catalogus discipulorum Gymnasii Gedanensis 1580–1814*, 1974.

37 *BrZA* I 220; plg. Erler 1917.

38 Arnoldt 1777, 165, 164, 157, 23; Arnoldt 1769, 67.

39 Moeller 1968, 148, 124, 94, 75.

ti praėjus dvejiems metams po Bretkūno mirties, buvo paskirtas į Sakaimio Šv. Elžbietos bažnyčią, duotą lietuviams vietoj Šteindamo Šv. Mikalojaus bažnyčios (šią paliekant lenkų religinei bendruomenei)⁴⁰.

Arnoldtas Karaliaučiaus universiteto istorijos papildymų knygoje *Zusätze zu seiner Historie der Königsbergischen Universität* pateikė ne tik tikslų Zengštoko biografijos faktų (gimimo datą, vedybų metus), bet nurodė ir jo išleistas knygas:

Laзарus Sengftock, geboren zu Lübeck 1562 Freytags vor Martin, ward, nachdem er 1585 sich verheyrahtet hatte, Diaconus zu Werden, und nachhero Pfarrer zu Ruß in Preußen, 1598 aber littauiſcher Pfarrer zu Memel, und endlich 1604 zu Königsberg, wo er 1621 den 28 Febr[uar] ftarb. Er hat 1612 *in 4*. allhier eine neue Ausgabe des littauiſchen Gefangbuchs ſowol, als Catechismi, imgleichen der evangel. und epiſtoliſchen Texte, auch der Collecten beforget⁴¹.

Vertimas

Lozorius Zengštokas gimė Liubeke 1562 m., penktadienį prieš Martyną; kai 1585 m. vedė, tapo diakonu Verdainėje, po to kunigu Rusnėje Prūsijoje, o 1598 m. – lietuvių kunigu Klaipėdoje ir galiausiai 1604 m. Karaliaučiuje, kur 1621 m. vasario 28 d. mirė. Jis 1612 m. pasirūpino nauju lietuviško giesmyno ir katekizmo, taip pat evangelinių bei epistolinių tekstų ir kolekto leidimu *in 4*^o.

Arnoldto minimos kolektos – tai Bretkūno maldynas *Kollectas* (1589), kurias Zengštokas įdėjo į giesmyną (*ZG 116v–122v*)⁴². Čia pakartojo ir Martyno Mažvydo maldynėlių *Paraphrasis* (*ZG 54v–58r*), kurį pirmą kartą buvo paskelbęs Bretkūnas giesmyne *Giesmes Duchauanas* (1589). Kaip minėta, *ZG* sudarytas remiantis ankstesniais lietuviškais giesmynais ir papildytas naujomis giesmėmis, kai kurios jų paskelbtos pirmą kartą. Trys 1612 m. išėjusios knygos – *ZEE*, *ZE* ir *ZG* – veikiausiai buvo sumanytos kaip leidybinis konvoliutas: abu dabar žinomi jų egzemplioriai įrišti kartu⁴³.

2. LOZORIAUS ZENGŠTOKO EVANGELIAS BEI EPISTOLAS. Vilentui 1579 m. išleidus *VEE*, Prūsijos lietuviškų parapijų kunigai jau turėjo priemonę, iš kurios galėjo skaityti tikslingai parinktas Biblijos ištraukas, supažindinti jiems priskirtą bendruomenę su religinėmis sąvokomis bei simboliais ir taip formuoti semantinį kodą, kurio reikia Biblijos turiniui suprasti. Nors dalis *VEE* skaitinių 1591 m. buvo perspausdinta *BP*, tačiau XVII a. pradžioje prireikė pakartotinio *VEE* leidimo. Jis pasirodė praėjus 33 metams po pirmojo. *ZEE* antraštiniame lape išlaikytas panašus pavadinimas – jo pagrindą sudaro įvardijimas *Evangelias bei Epistolas*, toliau nurodytas ir pirmo, ir antro leidimo rengėjas:

40 Falkenhahn 1941, 138, 176, 294, 298, 312, 447–448.

41 Arnoldt 1756, 194.

42 Neįdėti tik keturi paskutiniai puslapiai.

43 Vienas konvoliutas dabar saugomas Vilniuje (LMAVB RSS: LK-17/6–8), kitas – Berlyne (GStA PK: XX. HA, StUB Kgb. 55; buv. Cb 177 4°).

pergulditas || ant Lietuwifchka f3odzia / **per Baltramieju || Willenta** / Plebona Karaloucziui || ant Schteindama [...] **per Lazaru || Sengftak** / Lietuwos Plebona Karaliauczios || atnaugintos (*ZEE 0*)⁴⁴.

Knygos pradžioje įdėta ir Vilento pratarmė (*ZEE I–VI*), o po jos – dvi Zengštoko pratarmės (*ZEE VII–XII*). Koku tiražu buvo išleisti abu leidimai, nežinoma. Pagrindinė perleidimo priežastis nurodyta *ZEE* pratarmėse: visi *VEE* ir *VE* egzemplioriai išparduoti, jų nėra ne tik knygynuose, bet ir Prūsijos kunigaikščio bibliotekoje (t. y. Pilies bibliotekoje):

Euangeliorum & Epiftolarum ut & || Catechifmi exemplaria, à Reverendo || Doctóq[ue] Viro, Domino Bartholomeo || Willento, Lithvanicæ Ecclefiaë, Regiomonti quon-|| dam Paftore, ex Germanica Lingua, in Lithva-||nicam translata, adeò fint diftracta, vt nec vni-||cum tam in Illuftriß. Princip. Borußiæ Biblio-||theca in||fructi||ßima, quam apud Bibliopolas extet (*ZEE XI*).

Vertimas

gerbiamo ir mokyto vyro Baltramiejaus Vilento, buvusio Karaliaučiaus lietuvių bažnyčios klebono, iš vokiečių į lietuvių kalbą išversti „Evangelijų bei Epistolų“, kaip ir „Katekizmo“, leidiniai taip išsimėtė, kad nebeliko nė vieno egzemplioriaus net turtingiausioje Šviesiausiojo Prūsijos Kunigaikščio bibliotekoje nei pas knygų pardavėjus⁴⁵.

Zengštokas teigė, kad tokių knygų negali trūkti („quibus Ecclefiaë carere nullo modo || poffunt“ [„kurių Bažnyčiai joku būdu neturėtų stigti“] *ZEE VIII*), todėl laikė savo pareiga parengti pataisytus Vilento leidimus.

Antrąją priežastimi laikytinas kai kurių Biblijos skaitinių trūkumas, kuris turėjo ypač išryškėti pasibaigus *VEE* tiražui. Šią knygą sudarė skaitiniai, išdėstyti per visus bažnytinius metus pradedant pirmuoju Advento sekmadieniu. Pirmiausia pateikta po du skaitinius sekmadieniams ir bažnytiniams šventėms (*VEE 1–135*), o po jų atskirame skyriuje – šventųjų dienoms ir kitoms progoms: Šv. Andriejaus, Šv. Jono Krikštytojo, Šv. Apaštalo Pauliaus atsivertimo, Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai, Visų Šventųjų dienos ir kt. (*VEE 136–187, 214–216*, kai kurioms šventėms duota po vieną skaitinį). Knygos gale dar pridėtas Velykų savaitėi skirtas *Passio*, kurį sudaro tekstas, parengtas remiantis keturiomis Evangelijomis („Hiftoria apie Muka ir Smerti Pona mušu Iefaus Chriftaus / pagal keturiu Euangeliftu“ *VEE 188–214*), ir skaitinys iš Izaijo knygos, nepriskirtas jokiai sekmadieniui ar bažnytinei šventei (*Iz 52,13–15–53,1–12 VEE 214–216*).

44 *VEE* ir *ZEE* – nepaginuotos knygos (cituo-
jant laikomasi paginacijos, taikomos inter-
netiniuose Lietuvių kalbos instituto leidi-
niuose, jų nuorodas žr. „Šaltiniai ir litera-
tūra“). Abiejų leidimų pagrindinis tekstas
surinktas fraktūra, teksto išskiriamasis

šriftas – švabachas (vartojamas retai, plg.
VEE 133, ZEE 35), lotyniškų pratarmių ir
antraščių – kursyvas ir antikva.

45 Vertimas čia ir toliau cituojamas iš Kože-
niauskienė 1990, 234.

Vilentas iš esmės išlaikė tą Biblijos skaitinių išdėstymo tvarką, kurią evangelikų liuteronų bažnyčioms buvo sudaręs Lutheris. Skaitinių sąrašą *Register zu finden die Episteln vnd Euangelien an Sontagen vnd namhafftigen Festen* jis pirmą kartą išspausdino 1526 m. Naujajame Testamente, išleistame Johannesso Luffto spaustuvėje Wittenberge⁴⁶. Kadangi pagal šį sąrašą Lutheris pats žymėjo skaitinius nuo 1539 iki 1546 m. leidžiamose Biblijose, tai tokia tvarka vėliau visuotinai išsigalėjo, ji buvo pritaikyta ir postilėms. Leidinyje *Deutsche Messe und Ordnung Gottesdiensts* (1526) aprašydamas mišių ir kitų pamaldų tvarką, Lutheris nurodė, kad bažnyčiose turi būti laikomasi tokios skaitinių eilės, kokia jie išdėstyti postilėse, o kunigai negali savivaliauti patys rinkdamiesi pamokslų temas⁴⁷. To reikalavo ir Prūsijos bažnytiniai potvarkiai⁴⁸.

O štai Bretkūnas, leisdamas *BP*, pateikė tik 70 Biblijos skaitinių: prieš pamokslus dėjo ne po du, o po vieną. Iš *VEE* jis perėmė 68, t. y. šiek tiek daugiau negu trečdalį. Didžiąją daugumą sudaro tekstai iš Naujojo Testamento, o tiksliau – iš Evangelijų, nes iš kitų Biblijos knygų yra tik trys: 1 Tes 4,13–18 (*BP* II 515–516), Apd 2,1–13 (*BP* II 132–134) ir Iz 52,13–15, 53,1–12 (*BP* I 417–418). Kadangi jis rinkosi daugiausia evangelinius skaitinius, tai žodžio liturgijai ypač trūko epistolinių. Lutherio sudaryta skaitinių eilė – tiek pagrindinėms pamaldoms, tiek kitoms progoms – buvo viena iš sąlygų, kad būtų palaikytas sistemingas evangelikų liuteronų mokymas⁴⁹. Dėl skaitinių trūkumo *BP* negalėjo šios misijos atlikti iki galo, nors buvo išleista dideliu tiražu ir jos egzempliorių Prūsijos bažnyčioms pakako iki XVIII a. vidurio, kol buvo parengta nauja evangelikų liuteronų postilė⁵⁰.

Trečioji *ZEE* išleidimo priežastis – bažnytiniame kalendoriuje pasitaikydavo papildomų sekmadienių, kuriems taip pat reikėjo specialiai parinktų skaitinių (apie tai dar žr. 2.2.1–2). Jų pridėjimo priežastį Zengštokas nurodė taip:

NB. Iey prifigaditu iog dabar ant tu penkiu ne=||deliu pa triū Karaliu alba Epiphaniarum || wiel wiena butu (kaip retai nuffiduft) tada || fekanti Epiptola ir Evangelie ant tas pafta=||rofiar nedeles gali imti (*ZEE* 35).

Visiems šiems poreikiams patenkinti ir prireikė pakartotinio leidimo, papildyto trūkstamais Biblijos tekstais. Zengštokui, lietuvių kunigu dirbusiam per 20 metų, Prūsijos bažnyčių reikmės buvo žinomos. Jo paskelbtą leidimą per maža laikyti tik knyga, atsiradusia tęsiant tradiciją Karaliaučiuje rengti religinius raštus. Juo labiau nereikėtų jos vertinti vien pagal reikšmę rašytinės kalbos raidai. Tiek *VEE*, tiek *ZEE*

⁴⁶ Cohrs 1931, 529–544.

⁴⁷ Luther 1526, 44–113; Jürgens 2021, 115–121.

⁴⁸ XVI a. 8–9-ajame dešimtmetyje parapijas tikrinskių vizituotojų nutarimai rodo, kad kunigams buvo liepiama švęsti 1568 m. *Kirchen Ordnung und Ceremonien* nurodytas šventes laikantis vadovybės numatytos tvarkos (Zieger 1967, 104).

⁴⁹ Apie Biblijos skaitinių tvarkos įtaką pamokslų sistemai ir kokybei žr. Jürgens 2021, 115–121.

⁵⁰ Apie *BP* egzempliorių sklaidą XVI–XIX a. žr. Aleknavičienė 2005, 33–57.

vertę lemia visų pirma praktinis vartojimas, tuomet užtikrinęs ir visuomenės evangelizaciją, ir lietuvių kalbos funkcionavimą viešajame gyvenime. Atsiradus galimybei skaityti Biblijos skaitinius visose lietuviškose Prūsijos bažnyčiose, lietuvių kalba tapo nuolatine liturginių apeigų kalba, o žiūrint plačiau – viena iš tautinių kalbų, viešai vartojamų daugiatautėje Prūsijos Kunigaikštystėje.

Zengštoko indėlių reikėtų vertinti atsižvelgiant į visuminę jo knygos reikšmę lietuvių Bažnyčiai, kalbai ir kultūrai. Atkreiptinas dėmesys, kad paskelbdamas antrąjį leidimą, jis suteikė perspektyvą lietuvių kalbai tuo metu, kai kalbos politika dėl XVII a. 2-ajame dešimtmetyje pasikeitusių kultūrinių ir politinių aplinkybių darėsi nebe tokia palanki kaip XVI a. antroje pusėje. Evangelikų liuteronų bažnyčia ypač paveikė tai, kad Prūsijos Kunigaikštystę valdęs kurfiurstas Johanas Sigismundas Brandenburgietis (Johann Sigismund von Brandenburg, 1572–1620) kartu su dviem savo broliais 1613 m. perėjo į evangelikų reformatų tikėjimą, iš jo valdymą perėmęs sūnus Brandenburgo kurfiurstas bei Prūsijos kunigaikštis Georgas Vilhelmas (Georg Wilhelm, 1595–1640) ir vėlesnieji taip pat buvo evangelikai reformatai⁵¹. Valstybės valdovai buvo ir Bažnyčios globėjai, turėję įvairių jos administravimo ir priežiūros pareigų, o jų tikėjimas nebesutapo su vyravusia konfesija. Antra ne mažiau svarbi aplinkybė politinė: 1618 m. Prūsijos Kunigaikštystė buvo sujungta su Brandenburgo Kurfiurstyste ir tapo valdoma Brandenburgo markgrafų bei Šventosios Romos imperijos kurfiurstų Hohencolernų (Hohenzollern). Politinis centras iš Karaliaučiaus persikėlė į Berlyną. Ženkliai padidėjusioje valstybėje sumažėjo lyginamasis lietuvių svoris, atitinkamai sumažėjo ir valstybės dėmesys lietuvių kalbai bei kultūrai⁵².

2.1. PAGRINDINĖ ZEE DALIS – SKAITINIAI IŠ VEE. Perleisdamas VEE, Zengštokas tekste didelių keitimų nedarė, priešingai, Viento vertimą jis laikė geru ir sąmoningai stengėsi nuo jo nenutolti: „ut à verfione priore, ut simplici & vera || ne latum vnguem difcefferim“ („kad nuo ankstesnio leidimo, paprasto ir teisingo, nė per nago juodymą nenutolčiau“ ZEE XII). Zengštokas perėmė visus VEE skaitinius, išskyrus vieną iš Senojo Testamento: vietoj Pat 31,10–31 jis įdėjo 1 Tim 1,15–16 (apie šį keitimą ir papildymus žr. 2.2).

Naujojo leidimo rengėjas kėlė sau uždavinį tik pataisyti spaustuvės klaidas ir jo laikėsi. Tekstų perėmimas iš tiesų prilygsta tiesioginiam citavimui. Skirtumai minimalūs, didžioji dauguma taisyčių susiję su diakritinėmis raidėmis: ZEE jų vartojama gerokai mažiau negu VEE, ypač nosinius garsus žyminčių raidžių su skersine šakele <a, e>, vienaskaitos kilmininką rodančių raidžių su diakritiniais ženklais: <ó, ò, ô>, ilgąjį [ū] žyminčių <ū> ir pan. (plg. 3–4 pav.).

Šių knygų skirtumai parodyti Bechtelio leidime, kritiniame aparate suregistruojant Zengštoko korekcijas, o analitiniame įvade jas dar ir detalai išanalizuojant⁵³.

51 Lukšaitė 2017, 3.

52 Lukšaitė 2017, 2–3.

53 Bechtel 1882, XCVIII–CXLI.

IN DIE S. BARTHOLOMÆI

Apostoli, Epistola Epheseo. II.

Jau nus neeste nu daugiaus swet-
ceis ir ataiweis / Bet mieszon mis su
schwentaifeis ir namischkeis diewa / subdarwo-
ti ant fundamenta Apaschtalu ir Praraku / kur
Jesus Kristus Gasparos afmenimi ira / ant
furio cielas budawoghimas sutaihts aug / y
Basnicze schwenta Wieschpatieje / ant kurios
taipaieg nus drauge subdarwoti buyst / ant gi-
wenima Diewa Dwasseie.

IN DIE S. BARTHOLOMÆI

Apostoli, Eyangelium Luc. XXXL

Bassikiele tada barnis tarpu nu /
kursai isch nu vs didziausi turetu buti lai-
fitas. Bet ghys biloia numpi / swietischki Kara-
lei ponawo / Ir silingusius wadin malonigais
Ponais. O nus neteipo / bet didziausefis tarpu
nussu / tur buti kaip iantiausefis / ir Wirausis
kaip tarnas. Nesa kursai ira didesnis / tassai kur-
sai vs stala sed / alba tassai kursai slusin / er ne
tassai kursai vs stala sed / Esch esmit tarpu nussu /
kaip tarnas. Bet nus este / kurie perbuwot su
a a mani

138

3 pav. ZEE 175: žodžiai be diakritinių ženklų:

Sasparos, yu (2x), yussu (2x), yus, Nesa; nevartojama <æ>: sed (2x);

LMAVB RSS: LK-17/7

IN DIE S. BARTHOLO-

mæi Apostoli, Epistola Epheseo, II.

Alu yus neeste nu daugiaus swet-
zeis ir ataweis / Bet mieczonimis su
schwentaufis ir namischkeis Diawa / subdawo-
ti ant fundamenta Apaschtalu ir Praraku / tur
Jesus Christus Sasparos akmenimi ira / ant
kurio cielas budawoghimas sutaitys aug / y
Basnicze schwenta Wieschpatieje / ant kurios
taipajeg yus drauge subdawoti busie / ant gi-
wennta Diwa Dwassie.

IN DIE S. BARTHOLOMÆI

Apostoli, Euangelium Luc, XXII.

Assikiele tada barnis tarpu yū /
kursai isch nū vs didziausi turetu buti lai-
fitas. Bet ghys biloia numpi / swietischki Kara-
lus ponawo / Ir silingūsius wadin Malonigais
Ponais. S nus nctepo / bet didziausefis tarpu
yūssu / tur buti kaip iaumiausefis / ir Wrausis
kaip tarnas. Nesa kursai ira didesnis? tassai kur-
sai vs stala sæd / alba tassai kursai slusm s er ne
tassai kursai vs stala sæd? Esch esmi tarpu yūssu /
kaip tarnas. Bet yūs este / kurie perbuwot su ma-
numi.

4 pav. VEE 168: žodžiai su diakritiniais ženklais:

Sasparos, yū (2×), yūssu (2×), yūs, Nesa; vartojama <æ>: sæd (2×);

VUB RSS: L_R 1387

2.2. ZEE PRIDĖTI SKAITINIAI IR JŲ ŠALTINIAI. Zengštokas, deklaruodamas siekį tik pataisyti spaustuvės klaidas, leidimą papildė, nors šito pratarinėje nenurodė. Kaip minėta, VEE iš viso paskelbti 182 skaitiniai, o ZEE yra 188. Kiek jų iš Naujojo Testamento, o kiek iš Senojo, žr. 1 lentelėje:

Šaltinis	Skaitinių iš viso	Iš Naujojo Testamento	Iš Senojo Testamento
VEE	182	172	10
ZEE	188	179	9

1 lentelė. Biblijos skaitinių skaičius VEE ir ZEE

ZEE pridėti 7 skaitiniai iš Naujojo Testamento, iš jų vienas vietoj VEE buvusio skaitinio iš Senojo Testamento (Pat 31,10–31). Zengštokas VEE buvusį Lk 15,1–10 (VEE 87–88) papildė 22 eilutėmis, todėl jį sudaro Lk 15,1–32 (ZEE 93–97). Pridėtoje dalyje pasakojama apie sūnų palaidūną tęsiant prieš tai einančius palyginimus apie pamestą grašį ir paklydusią avį. Jų moralas panašus: labai vertinama tai, kas buvo prarasta ir vėl atgauta, tik šiuo atveju dar išryškinama atgailos ir atleidimo prasmė. Kadangi Lk 15,11–32 kai kuriose postilėse eina kaip savarankiškas skaitinys, tai tikslinga jį laikyti atskiru skaitiniu. ZEE pridėtus skaitinius ir jų paskirtį žr. 2 lentelėje:

Biblijos skaitinys	Vieta ZEE	Proga
Gal 3,23–29	ZEE 20	Kristaus apipjaustymo diena
2 Pt 1,19–21	ZEE 35	Šeštasis sekmadienis po Trijų Karalių
Mt 17,1–9	ZEE 36	Šeštasis sekmadienis po Trijų Karalių
Mt 3,13–17	ZEE 21–22	Sekmadienis po Kristaus apipjaustymo
Mt 2,13–23	ZEE 22–23	Sekmadienis po Kristaus apipjaustymo
Lk 15,11–32	ZEE 94–97 (VEE Lk 15,1–10 tąsa)	Trečiasis sekmadienis po Švč. Trejybės
1 Tim 1,15–16	ZEE 167 (vietoje VEE Pat 31,10–31)	Marijos Magdaliėtės diena

2 lentelė. ZEE pridėti Biblijos skaitiniai

Visi šie papildomi tekstai, skirtingai negu pagrindiniai, apie kurių perėmimą iš VEE informuojama ZEE antraštiniame lape ir pratarinėje, perimti implicitiškai (nenurodant šaltinio).

2.2.1. DU SKAITINIAI IŠ BP. Du skaitinius Zengštokas pridėjo sekmadieniui po Kristaus apipjaustymo („Dominica à Circumcissione Do-||mini“): Mt 3,13–17 ir Mt 2,13–23 (ZEE 21–23). Vilento knygoje šio sekmadienio nebuvo, yra tik Kristaus apipjaustymo diena („IN DIE CIRCVMCISIO-||nis Domini“), kuriai skirti du skaitiniai: Tit 2,11–15 ir Lk 2,21 (VEE 19–20). Abu pridėtuosius Zengštokas perėmė iš BP suteikdamas galimybę pasirinkti, kurią skaityti: „O jei ne nori dabar padetaiė Evangelia ant fchos || nedeles diena imti tada / fekanteie imk“ (ZEE 22). Skaitiniai, perimti iš BP, nurodomi 3 lentelėje:

Biblijos skaitinys	ZEE	Proga	Šaltinis
Mt 3,13–17	ZEE 21–22	Sekmadienis po Kristaus apipjaustymo	BP I 137–138
Mt 2,13–23 ¹	ZEE 22–23	Sekmadienis po Kristaus apipjaustymo	BP I 102–104

3 lentelė. Biblijos skaitiniai, ZEE perimti iš BP

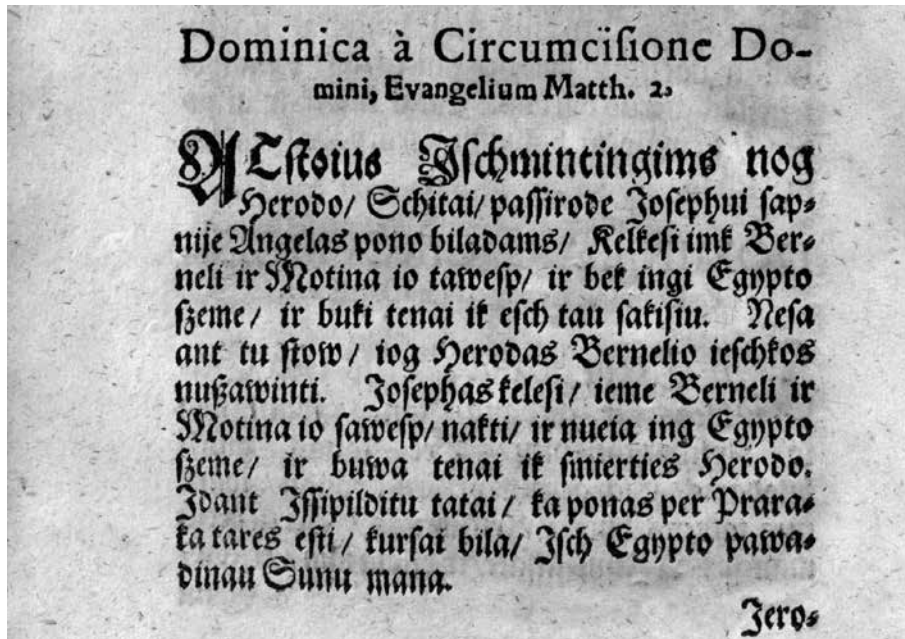
Kad ZEE skaitinys Mt 3,13–17 perimtas iš BP, o ne iš BNT, rodo fragmentas, kuris BP ir ZEE sutampa, bet nuo BNT skiriasi. BP jis buvo verstas iš Vulgatos (toliau – V), o BNT – iš Lutherio Biblijos (1546, toliau – LB):

- Mt 3,16 ZEE 22 **Ir Iefus pakrikfchtitas** / tuiaus **Ifcheija** || Ifch wandens
 BP I 138 **Ir Iefus pakrikfchtitas** / toiaus **ifch||eija** ifch wandens
 Plg. BNT Ir kaip Iefus Krikfchtitas buwo, || ifchkope toiaus ifch wandinio <←wande>
 Plg. LB UND da Ihefus getaufft war, fteig er bald her aus dem Waffer
 Plg. V Baptizatus autem Iesus, confestim ascendit de aqua
 Plg. G βαπτισθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εὐθὺς ἀνέβη ἀπὸ τοῦ ὕδατος

Skirtingi šio skaitinio vertimo originalai lėmė ir kitus BP bei BNT skirtumus, kurie galiausiai parodo, kad Zengštokas pasirinko BP, o ne BNT tekstą:

- Mt 3,14–15 ZEE 22 Bet Ianas **ginefi** || bilodams / **Efch geraus priffriwwaliau** <err. priffriwwalau> / idant || nug tawens bucziaw Krikfchtitas / bei tu ateifi || manefp? A Iefus **atfake** / **ir biloia iam**
 BP I 138 Bet Ianas **ginefi** bi=||lodams. **Efch geraus priffriwwalau** / idant || nog tawes bucziaw Krikfchtitas / bei tu || ateifi manefp? A Iefus **atfake** / **ir biloia** || **iam**
 Plg. BNT <Bet→> O Ianas <←Ionas←I_lo_anas> gine iam tatai || [draude] bilodams. Priffriwwalau, idant || efch nug tawes krikfchtitas bucziaw, o || tu ateifi manefp? <Bet→> O Iefus atfake, || bilodams iapi <←iampi>
 Plg. LB Aber Iohannes wehret jm, vnd fprach, Ich bedarff wol, das ich von dir getaufft werde, vnd du komeft zu mir? Ihefus aber antwortet, vnd fprach zu ihm
 Plg. V Ioannes autem prohibebat eum dicens: «Ego a te debeo baptizari, et tu venis ad me?». Respondens autem Iesus dixit ei
 Plg. G ὁ δὲ Ἰωάννης διεκώλυεν αὐτὸν λέγων· ἐγὼ χρειαί ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, καὶ σὺ ἔρχῃ πρὸς με· ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν πρὸς αὐτόν·

Prieš analizuojant Mt 2,13–23, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad jis ZEE pateiktas du kartus: pirmą kartą – Sekmadieniui po Kristaus apipjaustymo („Dominica à Circumcisione Do-||mini“ ZEE 22–23), o antrą – Nekaltų vaikų dienai („IN DIE INNOCENTVM || Puerorum“ ZEE 148–149). Šie tekstai skiriasi, nes perimti ne iš to

5 pav. ZEE 22: iš *BP* perimto skaitinio Mt 2,13–23¹ pradžia;
LMAVB RSS: LK-17/7

paties šaltinio: Mt 2,13–23¹ – iš *BP* I 102–104, o Mt 2,13–23² – iš *VEE* 140–141. Vilentas jį buvo numatęs taip pat Nekaltų vaikų dienai.

Pirmojo skaitinio (Mt 2,13–23¹) perėmimą iš *BP* rodo jau pirma eilutė. *BP* joje yra žodžių, kurių atitikmenų nėra nė viename iš čia lyginamų originalų, taip pat nėra ir *BNT*. Tų žodžių atsiradimą lėmė viena iš Bretkūno taikytų teksto perėmimo strategijų – skaitinio pradžios adaptavimas pragmatiniu požiūriu. Kadangi skaitinys yra Biblijos ištrauka, jis kai kur pridėdavo paaiškinamųjų frazių ir žodžių, kad pateiktų žinių apie turinį,ėjusį prieš skaitinį, ir kompensuotų prasminio ryšio praradimą. O kai kuriems skaitiniams, priešingai, stengėsi sudaryti savarankiško siužeto išpūdį, todėl panaikindavo sąryšį su prieš taiėjusiu Biblijos tekstu. Kad neliktų chronologijos orientyrų, pirmame sakinyje pašalindavo formaliąsias teksto rišlumo priemones: jungtukus, laikorieveiksnius ir dalelytes⁵⁴. Mt 2,13–23¹ pradžioje *BP* taikyti abu perėmimo strategijos būdai. Jų rezultatai Zengštoko perkelti ir į *ZEE* (plg. ir 5–6 pav.):

Mt 2,13¹ ZEE 22 ATstois Ischmintingims nog || Herodo / Schitai / passirode
Iosephui sap=||nije Angelas pono biladams

⁵⁴ Apie skaitinių pradžios adaptavimą plačiau žr. Aleknavičienė 2008, 29–60.

DIENOIE NEKALTIV

Berneliu, Math: 2. paguldime.

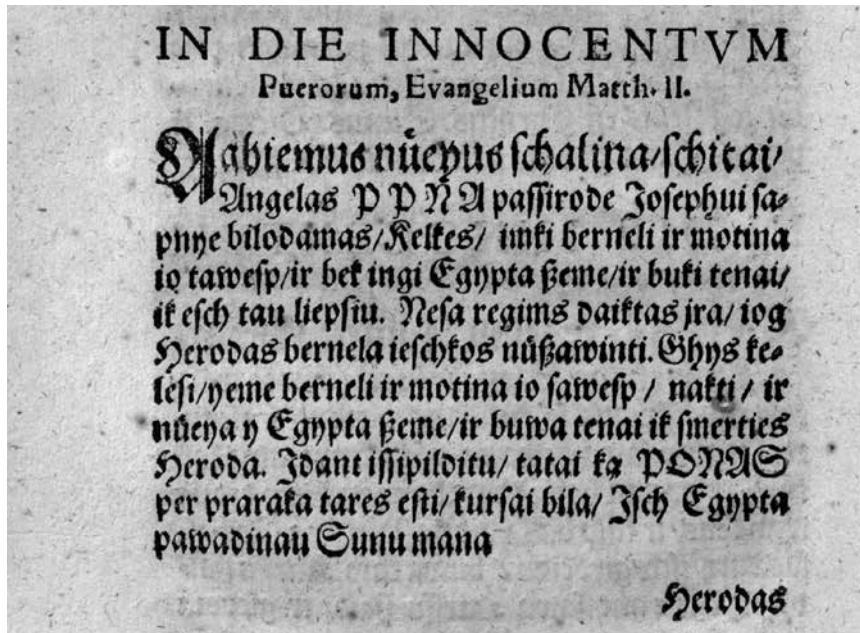
Atfoius Ifchmintingiems nog Herodo / Schitai passirode Iosephui
 sapnife Angelas Pono bilodamas / Kel-
 tesi / imf Berneli ir Motina io tawesp /
 ir bek ingi Egipto žeme / ir buki tenai / if
 eschtaw sakisiu. Nesa ant to stow / iog
 Herodas Bernelio ieschos nuszawinti.
 Iosephas klesi / ieme Berneli ir motina
 io sawesp / nakti / ir tuwia ing Egipto že-
 me / ir

6 pav. BP I 102: adaptuota skaitinio Mt 2,13–23 pradžia,
 turinti prasminę klaidą, kuri vėliau perimta į ZEE;
 LMAVB RSS: LK-16/1

- BP I 102 ATfoius Ifchmintingiems nog He=|| rodo / Schitai passirode
 Iosephui || sapnife Angelas Pono bilodamas
 Plg. BNT <Bet→> O aniemus atfoius, Schitai, pafsi=|| rode <Anielas→> Angelas
 Wiefchpaties Iosephui <Sap=|| nija→> Sap=|| nije, bilodams
 Plg. LB DA fie aber hin weg gezogen waren, Sihe, da erfchein der Engel des
 HERRN dem Ioseph im trawm, vnd sprach
 Plg. V Qui cum recessissent, ecce angelus Domini apparet in somnis Ioseph
 dicens
 Plg. G Αναχωρησάντων δὲ αὐτῶν ἰδοὺ ἄγγελος κυρίου φαίνεται κατ'
 ὄναρ τῷ Ἰωσήφ λέγων

Atkreiptinas dėmesys dar į tai, kad Bretkūnas, šiame sakinyje vietoj asmeninio
 įvardžio įrašydamas frazę *Ifchmintingiems nog Herodo*, padarė prasminę klaidą: išmin-
 čiai pasitraukė ne nuo Erodo, o nuo Šventosios šeimos, kurią, gimus Jėzui, aplankė
 Betliejuje, o paskui kitu keliu iškeliavo į savo kraštą. Bendra klaida akivaizdžiai
 parodo intertekstinius ryšius tarp ZEE ir BP.

Antrojo skaitinio (Mt 2,13²) perėmimą jau nebe iš BP, o iš VEE paliudija tas pats
 pirmasis sakiny: jo pradžioje nėra jokių adaptavimo požymių, nes tokios strategijos
 Vilentas iš esmės netaikė (išimtys labai retos). Tekstas perimtas į ZEE nepasakant,
 kas ir nuo ko pasitraukė, taigi ir nepadarant prasminės klaidos (plg. ir 7–8 pav.):

7 pav. ZEE 148: iš VEE perimto skaitinio Mt 2,13–23¹ pradžia;
LMAVB RSS: LK-17/7

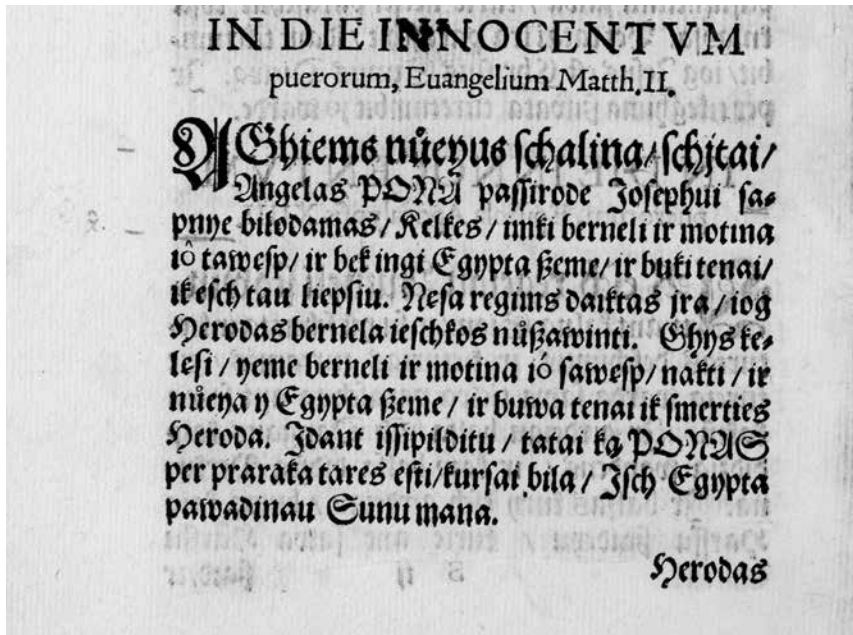
Mt 2,13² ZEE 148 Aghiemus nūeyus ſchalina / ſchitai / || Angelas PPNA paſſirode
Iosephui ſa=pnye bilodamas
VEE 140 AGhiems nūeyus ſchalina / ſchjtai / || Angelas PONA paſſirode
Iosephui ſa=||pnye bilodamas

Teksto perėmimo strategijai iš *BP*, panašiai kaip iš *VEE*, būdingas tikslus pažodinis perteikimas, yra rašybos, skyrybos, fonetikos skirtumų, bet jų labai nedaug. Nėra požymių, kad tekstas būtų lygintas su galimais vertimo originalais ir pagal juos taisytas. Dabar turimais duomenimis, Zengštokas pirmasis paskelbė skaitinių iš *BP*.

2.2.2. KETURI SKAITINIAI IŠ BNT. Bretkūno Biblijos rankraštis nuo 1600 m. saugotas Karaliaučiaus Pilies bibliotekoje. Jį paimant Bretkūnui sumokėta 400 markių, tik jis dar buvo įpareigotas vertimą peržiūrėti, pataisyti ir galutinai užbaigti⁵⁵. Tačiau po dvejų metų Bretkūnas mirė.

Kristaus apipjaustymo dienai *VEE* buvo pateikti du skaitiniai, o *ZEE* pridėtas trečias: Gal 3,23–29. Jis atitinka Bretkūno vertimą *BNT*. Čia jis irgi numatytas skaityti šią dieną – tai rodo lotyniškas įrašas paraštėje: „Epist. Die Curcum-||cifion. Chriſti“. *BP* šio skaitinio nėra.

⁵⁵ Kuhnert 1926, 88; plg. Falkenhahn 1941, 127.

8 pav. VEE 140: skaitinio Mt 2,13–23 pradžia, vėliau perimta į ZEE;
VUB RSS: L_R 1387

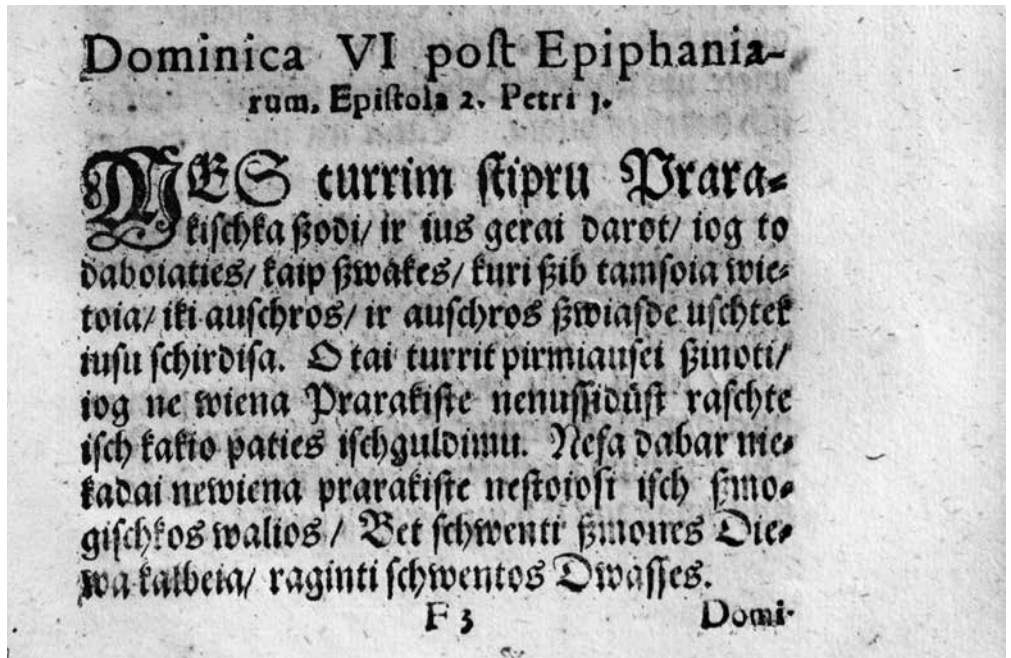
Du skaitiniai – 2 Pt 1,19–21 ir Mt 17,1–9 – pridėti šeštajam sekmadieniui po Trijų Karalių („Dominica VI post Epiphania-ll rum“), nes VEE šis laikotarpis baigėsi penktuoju sekmadieniu. BP šių skaitinių nėra. Abu skaitiniai perimti taip pat iš BNT.

Pridėtasis 1 Tim 1,15–16 skirtas Marijos Magdalietės dienai („IN DIE MARIÆ MAGDA-ll lenæ“). Jį skaityti rekomenduota 1568 m. *Kirchen Ordnung und Ceremonien*⁵⁶, bet nei Vilentas, nei Bretkūnas į rekomendaciją nebuvo atsižvelgę. Šį skaitinį Zengštokas įdėjo vietoj Pat 31,10–31, buvusio VEE 159–161. 1 Tim 1,15–16 irgi perimtas iš BNT. BP šito skaitinio nėra. Iš BNT perimti skaitiniai suregistruoti 4 lentelėje (gretinamąją analizę žr. toliau):

Biblijos skaitinys	ZEE	Proga	Šaltinis
Gal 3,23–29	ZEE 20	Kristaus apipjaustymo diena	BNT
2 Pt 1,19–21	ZEE 35	Šeštasis sekmadienis po Trijų Karalių	BNT
Mt 17,1–9	ZEE 36	Šeštasis sekmadienis po Trijų Karalių	BNT
1 Tim 1,15–16	ZEE 167	Marijos Magdalietės diena	BNT

4 lentelė. Biblijos skaitiniai, ZEE perimti iš BNT

⁵⁶ *Kirchen Ordnung und Ceremonien*, 1568, 31r.

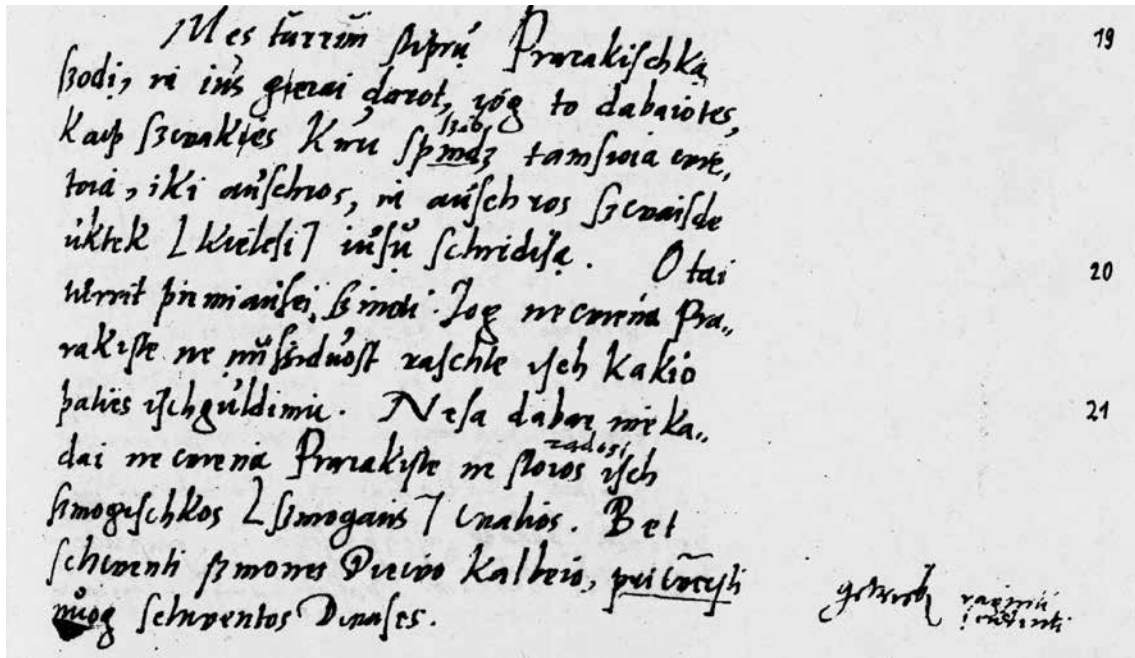

9 pav. ZEE 35: iš BNT 2 Pt 1,20 perimta klaida: *ifch kakio paties ifchguldimu*; LMAVB RSS: LK-17/7

Ypač aiškiai matyti perėmimas iš BNT gretinant 2 Pt 1,20 tekstus: čia ji įrodo bendra klaida. Bretkūnas, versdamas šią Biblijos eilutę iš LB, rėmėsi dar ir V, kur buvo abliatyvas *propria interpretatione*. Dėl V įtakos BNT atsirado nesuderintų linksnių junginys: *ifch kakio paties ifchguldimu*. Zengštokas klaidos nepataisė – jo tekste taip pat yra *ifch kakio paties ifchguldimu* (plg. ir 9–10 pav.):

- 2 Pt 1,20 ZEE 35 O tai turrit pirmiausei šinoti / || iog ne wienna Prarakiste nenuffidūft rafchte || ifch **kakio paties ifchguldimu**.
- BNT O tai || turrit pirmiausei šinoti. Iog ne wienna Pra=||rakiste nenuffiduoft rafchte ifch **kakio** || paties **ifchguldimu**.
- LB Und das solt jr fur das erfte wissen, Das keine weiffagung in der Schrifft geschicht aus eigener auslegung.
- V hoc primum intellegentes quod omnis prophetia Scripturae propria interpretatione non fit.
- G τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες ὅτι πᾶσα προφητεία γραφῆς ἰδίας ἐπιλύσεως οὐ γίνεται.

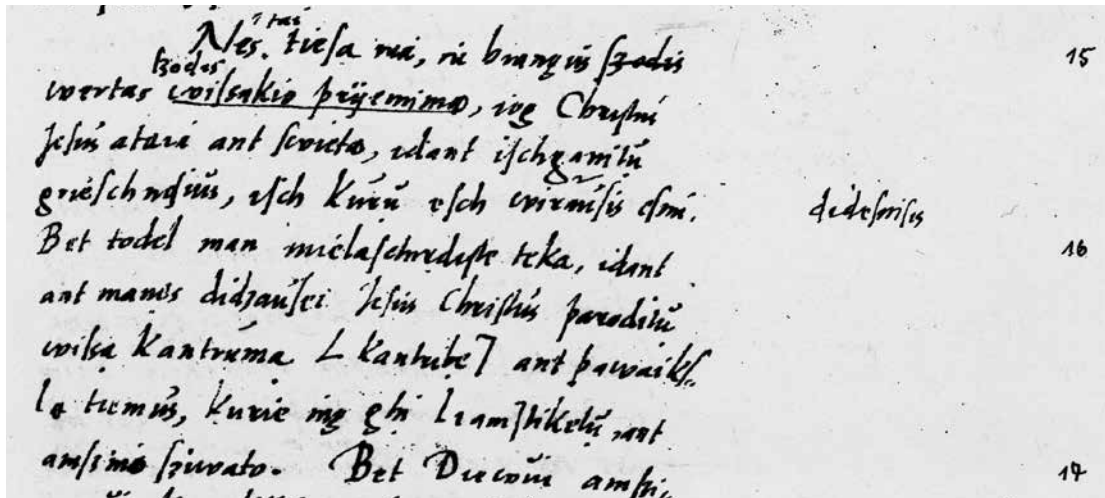
Zengštokas, nurašydamas skaitinius iš BNT, perėmė galutinį Bretkūno vertimo variantą: 1) jei pagrindiniame tekste buvo varnele pažymėtas ar pabrauktas žodis, o virš jo, greta jo ar parašėje įrašytas kitas, jis beveik visada rinkosi pataisytaji; 2) iš

10 pav. BNT: klaida 2 Pt 1,20: *ifch kakio paties ifchguldimu;*
Bretkūnas 1991, 903

parašėje pateiktų kelių žodžių rinkosi vieną; 3) niekur neperėmė Bretkūno gretimi-
nių variantų, pagrindiniame tekste buvusių kampiniuose skliaustuose; 4) atsižvelgė
į žodžių taisymus (ypač išbrauktas raides). Tai liudija tokie pavyzdžiai (2 Pt 1,19 ir
2 Pt 1,21 plg. dar ir su 10 pav.):

- 2 Pt 1,19 ZEE 35 MES turrim ftipru Prara=|| kifchka **β**odi / ir ius **gerai** darot / iog to ||
daboiaties / kaip **βwakes** / kuri **βib** tamfoia wie=|| toia / iki aufchros /
ir aufchros βwafde <err. βwafde> **ufchtek** || iufu fchirdifa.
- BNT MES turrim ftipru Prarakifchka || βodi, ir ius <gerai→> **gerai** darot,
iog to dabaiotes, || kaip <βwakes→> **βwakes** kuri <βpindz→> „**βib**“
tamfoia wie=|| toia, iki aufchros, ir aufchros βwafde || **uktek**
<err. ufchtek> [kielefi] iufu fchirdifa.
- 2 Pt 1, 21 ZEE 35 Nefa dabar nie=|| kadai newiena prarakifte neftoiofi ifch **βmo**=||
gifchkos walios / Bet fchwenti βmones Die=|| wa kalbeia / **raginti**
fchwentos Dwaffes.
- BNT Nefa dabar nieka=|| dai ne wiena Prarakifte <ne ftoios→> ne „**radosi**“
ifch || **βmogifchkos** [βmogaus] walios. Bet || fchwenti βmones
Diewa kalbeia, <priwerfti || nuog→> [in marg.] **raginti** || įrufinti
[in marg. glossa getrieb[en]] **fchwentos Dwaffes**.

11 pav. BNT: 1 Tim 1,15–16;
Bretkūnas 1991, 903

Mt 17,1–2 ZEE 36 všwede **ios** **prafchali** ant aukfchto || kalno / ir **tapa** perfchweftas po iu akim / ir wei=||das io šibeia kaip Saule / ir io rubai ftoios || balti kaip **fchwefibe**.

BNT všwede <anus→> **ios** <wienus→> **prafchali** || [ipatei] ant aukfchto Kalno ir bu=||wo **tapa** perfchwieftas po iū akim. Ir || weidas io fchibeia <←fch**> kaip Saule, ir io || Rubai ftaios balti kaip <Schwake→> [in marg.] Schwiefa **Schwiefibe**.

Atliekant istorinę gretinamąją analizę, nenustatyta požymių, kad BNT vertimą Zengštokas būtų lyginęs su galimais originalais ar mėginęs jį bent kiek ryškiau pataisyti. Bretkūno tekstas nurašytas gana tiksliai. Yra tik šiek tiek rašybos, skyrybos, fonetikos, morfologijos skirtumų, pasitaiko žodžių tvarkos keitimo, tarnybinių žodžių ir sinonimų pavartojimo, tačiau tokie skirtumai tekstologiniu požiūriu nėra reikšmingi ir nesuteikia pagrindo ieškoti kito šaltinio – nei vertimo, nei teksto perėmimo, plg. dar Gal 3,23–26 ir 1 Tim 1,15–16 (pastarąjį plg. ir su 11 pav.):

Gal 3,23–26 ZEE 20 **Pirm** nei wiera atai buwom || **po Sokanu apfaugoiami** ir všrakinti || ant wieros / kuri tureia ifchreikfta buti. Schi=||teipo Sokanas mumus wadu buwa ant Chri=||ftaus / idant per wiera teifus butumbim. Bet || iog nu wiera atai **ne be** efme **pawadu**. Nes || ius wiffi efte / waikais Diewa per wiera ing || Chrfu Iesu.

BNT <Bet→> **O pirm** <kaip→> nei wiera at=||aia, buwom <apfergami→> **apfergiami pa** <Sakanu→> **Sokanu** || ir ušrakinti, ant <wieras→> wieros, kuri tu=||reia ifchreikfchta buti. Schiteipo || Sokanas

mumus wadu buwa ant || Chriftaus, idant per wiera teifus
butum=||bim. Bet iog nu wiera ataia, || **nebe** efme **pa wadu**. Nes
ius wifsi || efte waikais Diewa, per wiera ing || Chriftu Iesu.

1 Tim 1,15–16 ZEE 167 **TAtai jra tikra tiefa** / ir brangus || wertas **Ɔodis** / Iog Chriftus Iefus
at=||aia ant fwieta / idant. Ifchganitu grieschno=||fius / Ifch kuriu
afch didefnifis efme. Bet to=||delei man mielaſchirdifta teka / Idant
ant ma=||nes didziaufei Iefus Chriftus paroditu / wif=||fa kantruma /
ant pawaikflo tiemus / kurie ing ghy tiketu ant amſino ſiwato.

BNT <Nes.→> **„tai_ tiefa ira** / ir <brangus **Ɔodis** || wertas wifſakio
prijemimo←prijemima→> brangus || wertas „Ɔodis“, iog Chriftus ||
Iefus ataia ant fwieta <←fwieta> / idant **ifchganitu** || grieschnofius /
ifch kuriu efch <wiraufis→> [*in marg.*] didefnifis efmi. || Bet todel
man mielaſchirdifte teka, idant || ant manes didziaufei Iefus
Chriftus paroditu || wifſa kantruma [kantribe] ant pawaikf=||lo
tiemus, kurie ing ghī [iam] tiketu ant || <amſina→> amſino
ſiwato.

Dabar turimais duomenimis, Zengštokas pirmasis paskelbė skaitinių iš *BNT* rank-
raščio (taip pat ir iš *BP*). Jo pasirinkta teksto perėmimo strategija funkcionali. Ji ga-
lėjo tapti pavyzdžiu, kaip parengti spaudai Bretkūno iki galo nesutvarkytą Biblijos
vertimą: pagrindiniu tekstu laikant galutinį (pataisytą) teksto variantą, o ten, kur
pateikta gretiminių variantų, pasirenkant pirmąjį.

2.2.3. SKAITINYS Lk 15,11–32 – NAUJAS VERTIMAS. Prie *VEE* skaitinio
Lk 15,1–10 Zengštokas pridėjo 22 eilutes: Lk 15,11–32 (*ZEE* 94–97, plg. 12 pav.). Tai
pasakojimas apie sūnų palaidūną, numatytas skaityti trečiąjį sekmadienį po Švč. Tre-
jybės („Dominica III. Poft Trini-||tatis“). Kaip minėta, pridėtoje dalyje tęsiami pa-
sakojimai apie pamestą grašį ir paklydusią avį siekiant išryškinti atgailos ir atlei-
dimo sąsają. *BP* šio skaitinio nėra. Jis nėra perimtas ir iš *BNT*. Evangeliją pagal
Luką Bretkūnas vertė iš Vulgatos⁵⁷, o Zengštoko vertimas artimas Lutherio Biblijai
(1546 m. leidimui ar juo sekusiam vėlesniam). Vokišku originalu kai kur sekama
beveik pažodžiui – tiek leksikos, tiek sintaksės požiūriu:

Lk 15,12 ZEE 94 Ir **Iaunauffis tarp thu** tare Tiewop

LB vnd der **Iungfte vnter jnen** ſprach zu dem Vater

Plg. BNT Ir kalbeia || iaunefnis ifch iu tewui

Plg. V Et dixit adulescentior ex illis patri

Plg. G καὶ εἶπεν ὁ νεώτερος αὐτῶν τῷ πατρὶ

⁵⁷ Apie *BNT* vertimo šaltinius žr. Range 1992,
76–140.

rinfens. Raunaufessis sumus wissa sawa lobat
 toli ischeia ing swetima tauta ir cze ans lobi sa-
 wa ischrada lebasimu. A kadgi ans wis ka tu-
 reia ischpustijens buswa / ischtika bads didis per
 wissa ta seme cze pragideia ans pristoici. Nu-
 riensgi pristoia prieg wienna miesczionies tos
 semes / tasgi nusunte ghi ant lauka sawa kiau-
 luu ganiti. Ir cze ans badmirszodans geide
 pilwa sawa prikimшти saladinamis kurras
 kiau lies walge / bet nieks thu ghiem nedawe.
 Szegi ghiem inrupa bei tare: Kaip daug ir
 priegdeneninkuu Ziewa mana / kurie donos
 apsta tur / a esch sche baddu prapolu. Esch pas-
 sibaudens leisosi Ziewop sawa citi / bei iop
 tarti: Ziewe mans / sugrieschiens esmi ing dan-
 gu bei priesch tarwe / ir neesmi tolaus daugiaus.
 Bertas / ieng Sumumi tarwa wadinamas
 buze. Padarit alba priimt mane usz priegde-
 neninka sawa. Ir passibaudens ateia Ziewop
 sawa. Toligi ghiem dabar sant / ischwida ghi
 Ziewas ija / ir gailiejosi i / bei eia ghiem priesch /
 apstabinens fakla na buzawa ghy. Su-
 nusgi tare iop: Ziewe esmi sugrieschijens ing
 dangu bei priesch tarwe / ir neesmi tolaus dau-
 giaus werts / ieng sumumi tarwa wadinamas
 buze. Szegi Ziewas tarnump sawa. Isch
 neschfite

98

12 pav. ZEE 95: naujai išversto skaitinio Lk 15,11–32 fragmentas;
 LMAVB RSS: LK-17/7

- Lk 15,17 ZEE 95 **Kaip daug ijr** || **priegdeneninkuu** Tiewa mana / **kurie donos** ||
apfta tur
 LB **Wie viel Taglõner** hat mein Vater, **die brot die fülle haben**
 Plg. BNT kiek darbini=||kų tewa mana, tur apftą donas
 Plg. V Quanti mercennarii patris mei abundant panibus
 Plg. G πόσοι μίσθιοι τοῦ πατρὸς μου περισσεύονται ἄρτων
- Lk 15,21 ZEE 95 neefmi **tolaus dau=**|| **giaus werts** / **ieng** funumi tawa wadinamas ||
 bucze
 LB Ich bin **fort nicht mehr** werd, **das** ich dein Son heiffē
 Plg. BNT ne || efmi wertas wadinti funumi tawa
 Plg. V non sum dignus vocari filius tuus
 Plg. G οὐκέτι εἰμι ἄξιος κληθῆναι υἱός σου
- Lk 15,31 ZEE 96 **Sunau mans / tu** || **kiek cziefā prieg manes effi** / **ir wif kas mana**
ijr / || tai tawa ijr
 LB **Mein fon, du bift alle zeit bey mir, vnd alles was mein ift,**
 das ift dein.
 Plg. BNT Sunau, tu wifsadai || fu [pas] manim <←-mane> [mane] efsi, ir wis
 ką tu=||riu <tai→> tatai tawo ira
 Plg. V Fili, tu semper mecum es, et omnia mea tua sunt
 Plg. G τέκνον, σὺ πάντοτε μετ' ἐμοῦ εἶ, καὶ πάντα τὰ ἐμὰ σὰ ἐστίν

Čia dar pridurtina, kad apie sūnų palaidūną Zengštokas į savo giesmyną įdėjo giesmę „PRifiwerfki Sunau mielas“ (ZG 48r–49r, jos antraštė „Giefme ape pameftaghi Sunu / Luc. 15. Cap.“), kuri ankstesniuose giesmynuose nebuvo skelbta⁵⁸.

3. IŠVADOS. 1. Baltramiejaus Vilento Biblijos skaitinių knygą *Euangelias bei Epistolas* (VEE, 1579) pakartotinai paskelbė Lozorius Zengštokas (ZEE, 1612) dėl kelių priežasčių: 1) pirmojo leidimo tiražas buvo pasibaigęs; 2) Jono Bretkūno *Postilėje* (BP, 1591) buvo per mažai skaitinių, ypač epistolinių, todėl ji negalėjo visiškai atstoti VEE; 3) trūko skaitinių sekmadieniams, kurie kai kuriais metais įsiterpia tarp švenčių.

2. Zengštokas leidimą papildė 7 skaitiniais, tačiau perėmimo šaltinių nenurodė. Taikant istorinę gretinamąją analizę nustatyta, kad: 1) du skaitinius jis perėmė iš Bretkūno *Postilės*: Mt 2,13–23; Mt 3,13–17; 2) keturis skaitinius perėmė iš Bretkūno rankraščinio *Naujojo Testamento* (BNT, 1579–1580): Gal 3,23–29; 2 Pt 1,19–21; Mt 17,1–9; 1 Tim 1,15–16; 3) vienas skaitinys – Lk 15,11–32 – verstas iš naujo, vertimas artimas Lutherio Biblijai (LB, 1546). Zengštoko leidimas laikytinas Biblijos skaitinių rinktine.

⁵⁸ Giesmės autorius nežinomas, manoma, kad jis neturi tikslaus atitiktens kitomis kalbomis paskelbtuose giesmynuose (Michelini 2010, 18, 214–215).

3. Zengštokas pirmasis paskelbė skaitinių iš *BNT* rankraščio, pirmą kartą pakartotinai paskelbė ir du skaitinius iš *BP*.

4. Tekstų perėmimo strategijai iš *BP* būdingos tokios ypatybės: 1) tikslus pažodinis citavimas (rašybos, skyrybos, fonetikos, morfologijos skirtumų labai nedaug); 2) perimami tekstai nelyginti su originalais ir pagal juos netaisyti.

5. Tekstų perėmimo strategijai iš *BNT* būdinga tai, kad perimtas galutinis Bretkūno variantas: 1) jei pagrindiniame tekste buvo taisomas žodis, o virš jo, greta jo ar parašėje įrašytas kitas, tai pasirinktas pataisytasis; 2) niekur neperimti *BNT* gretiminiai variantai, pagrindiniame tekste buvę kampiniuose skliaustuose; 3) iš parašėje pateiktų kelių žodžių pasirinktas vienas; 4) atsižvelgta į žodžių formų taisymus (ypač išbrauktas raidės); 5) perimant tekstus, vertimas nelygintas su originalais ir pagal juos netaisytas; 6) tekstai perimti tiksliai (skirtumai nežymūs). Zengštokas parodė pavyzdį, kaip parengti spaudai Bretkūno iki galo nesutvarkytą Biblijos vertimą.

6. Zengštoko paskelbtas papildytas leidimas užtikrino lietuviškų Biblijos skaitinių perimamumą, kai kalbos politika Prūsijos Kunigaikštystėje dėl XVII a. 2-ajame dešimtmetyje pasikeitusių kultūrinių ir politinių aplinkybių lietuvių kultūrai nebuvo palanki.

7. Ši Biblijos skaitinių rinktinė svarbi dviem aspektais: 1) suteikė perspektyvą tolesnei evangelikų liuteronų tikėjimo plėtrai; 2) sudarė galimybes lietuvių kalbai nenutrūkstamai funkcionuoti žodžio liturgijoje XVII a. ir išlaikyti viešosios kalbos statusą daugiakalbėje valstybėje.

Šaltiniai ir literatūra:

- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2005: „Jono Bretkūno Postilė Lietuvoje: sklaidos istorija“, *Ona Aleknavičienė (par.), Jono Bretkūno Postilė. Studija, faksimilė ir kompaktinė plokštelė*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 13–143.
- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2008: „Jono Bretkūno Postilės (1591) teksto istorija: perikopių redagavimo šaltiniai“, *ALt* 10, 29–60.
- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2009: „Pirmasis Baltramiejaus Vilento *Enchiridiono* leidimas: *terminus ad quem* – 1572-ieji“, *ALt* 11, 121–158.
- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2015: „Baltramiejus Vilentas, Šteindamo Šv. Mikalojaus bažnyčia, Karaliaučius, 1553–1587“, *ALt* 17, 53–80.
- ARNOLDT, DANIEL HEINRICH, 1756: *D. Daniel Heinrich Arnoldts Zusätze zu seiner Historie der Königsbergfchen Univerfität, nebst einigen Verbefferungen derselben, auch zweyhundert und funfzig Lebensbeschreibungen Preußischer Gelehrten*. Königsberg in Preuffen, im Verlag sel. Iohann Heinrich Hartungs Wittwe.
- ARNOLDT, DANIEL HEINRICH, 1769: *D. Dan. Heinr. Arnoldts Kurzgefaßte Kirchengeschichte des Königreichs Preußen*. Königsberg, bey Iohann Iacob Kanter.

- ARNOLDT, DANIEL HEINRICH, 1777: *D. Daniel Heinrich Arnoldts, Königlichen Preußischen Oberhofpredigers und Confistorialraths, kurzgefaßte Nachrichten von allen seit der Reformation an den Lutherischen Kirchen in Ostpreußen gestandenen Predigern. Herausgegeben von Friedrich Wilhelm Benefeldt, Pfarrer in Arnau, Königsberg, bey Gottlieb Lebrecht Hartung.*
- BECHTEL, FRITZ, 1882: *Bartholomäus Willent's litauische Uebersetzung des Luther'schen Enchiridions und der Episteln und Evangelien, nebst den Varianten der von Lazarus Sengstock besorgten Ausgabe dieser Schriften. Mit einer Einleitung herausgegeben von Fritz Bechtel. Göttingen, Robert Peppmüller.*
- BECKER, JOHANN RUDOLPH, 1784: *Umständliche Gefchichte der Kaiferl. und des Heil. Römischen Reichs freyen Stadt Lübeck 3weyter Band herausgegeben von Johann Rudolph Becker [...]. Lübeck 1784 gedruckt bey Georg Chrif. Green, E. Hochedl. Hochw. Raths Buchdrucker.*
- BNT – [Jonas Bretkūnas,] *NAVIAS TESTAMENTAS. Ing Lietuwifchką Liefzuwį perrafchitas. per Iana Bretkuną Labguwos Plebona, Labguva 1580; GStA PK: XX. HA, StUB Kgb. 44, 51. (Faksimilinis leidimas: NAVIAS TESTAMENTAS Ing Lietuwifchką Liefzuwį perrafchitas. per Iana Bretkuną Labguwos Plebona. 1580. DAS NEUE TESTAMENT in die litauische Sprache übersetzt von Johann Bretke, Pastor zu Labiau 1580. Faksimile der Handschrift, Band 7 und 8, Labiau i. Pr. 1580, hrsg. von Jochen Dieter Range, Friedrich Scholz, Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 1991. Kritinis leidimas: BIBLIA, tatau efi Wiſſas Schwentas Rafchtas, Lietuwifchkai pergulditas per Janą Bretkuną Lietuwos pleboną Karaliaucziui 1590. = DIE BIBEL, das ist die ganze Heilige Schrift Litauisch übersetzt von Johann Bretke, Litauischer Pastor zu Königsberg 1590. Textedition des Bandes 7 der Handschrift: Das Neue Testament: Evangelien und Apostelgeschichte Labiau 1580, bearbeitet von Jochen D. Range, für den Druck eingerichtet von Stephan Kessler, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2017.)*
- BP I – [Jonas Bretkūnas,] *POSTILLA Tatau efi Trumpas ir Praftas Ifchguldimas Euangeliu / fakamuii Baſſniczoie Krikschczionifchkoie / nūg Aduento ik Wæliku. Per Iana Bretkuna Lietuwos Plebona Karaliaucziui Prufūfu. Iſſpaude Karaliaucziui Iurgis Ofterbergeras. Mæta Pono 1591; LMAVB RSS: LK-16/1. (Faksimilinis leidimas: Ona Aleknavičienė [par.], Jono Bretkūno Postilė. Studija, faksimilė ir kompaktinė plokštelė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Elektroninis BP I–II išteklius: Jonas Bretkūnas, Postilė, 1591, parengė Ona Aleknavičienė, programavo Vytautas Zinkevičius, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1998.)*
- BP II – [Jonas Bretkūnas,] *POSTILLA tatau efi Trumpas ir Praftas Ifchguldimas Euangeliu / fakamuii Baſſniczoie Krikschczionifchkoie / nūg Wæliku ik Aduento. Per Iana Bretkuna Lietuwos Plebona Karaliaucziui Prufūfu. Iſſpaufta Karaliaucziui / Iurgio Ofterbergero. Mæta Pono 1591; LMAVB RSS: LK-16/1. (Faksimilinis leidimas: Ona Aleknavičienė [par.], Jono Bretkūno Postilė. Studija, faksimilė ir kompaktinė plokštelė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.)*
- BRETKŪNAS, JONAS, 1991: *NAVIAS TESTAMENTAS Ing Lietuwifchką Liefzuwį perrafchitas. per Iana Bretkuną Labguwos Plebona. 1580. DAS NEUE TESTAMENT in die litauische Sprache übersetzt von Johann Bretke, Pastor zu Labiau 1580. Faksimile der Handschrift, Band 7 und 8, Labiau i. Pr. 1580, hrsg. von Jochen Dieter Range, Friedrich Scholz, Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh.*

- BrZA I – Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas. Senujų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos 1. XVI–XVII amžiai*, Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas, 1960.
- Catalogus discipulorum Gymnasii Gedanensis 1580–1814*, editionem curaverunt Zbigniew Nowak et Przemysław Szafran, Varsavia, Posnania: Państwowe Wydawnictwo Naukowe – Oddział w Poznaniu, 1974.
- CHARISIUS, ARNOLD, 1911 [1644]: „Vorwort“, *Caspar Stein, Das Alte Königsberg. Eine ausführliche Beschreibung der drei Städte Königsberg samt ihren Vorstädten und Freiheiten wie sie anno 1644 beschaffen waren. Von Caspar Stein. Nach deffen lateinijchem Peregrinator zum ersten Male ins Deutjche übertragen von Arnold Charifius*. Königsberg i. Pr. Akademifche Buchhandlung von Schubert & Seidel, V–VII.
- COHRS, FERDINAND, 1931: „Register der Episteln und Evangelien“, *Martin Luther, Werke. Kritische Gesamtausgabe. Die Deutsche Bibel 7*, Weimar: Hermann Böhlaus Nachfolger, 529–544.
- ERLER, GEORG, 1917: *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1544–1829 3. Personenregister und Heimatsverzeichnis*, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot.
- FALKENHAHN, VIKTOR, 1941: *Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke und seine Helfer. Beiträge zur Kultur- und Kirchengeschichte Altpreußens*, Königsberg (Pr) und Berlin: Ost-Europa-Verlag.
- G – Nestle-Aland, *Novum Testamentum Graece et Latine*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, ³1994.
- GRIEBEL, JULIA, 2023-07-03: „Sengstake“, *Digitales Familiennamenwörterbuch Deutschlands* (<http://www.namenforschung.net/id/name/45883/1>).
- Grimm – *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm* (<https://www.dwds.de/wb/dwb/>).
- HEUSSI, KARL, 1991: *Kompendium der Kirchengeschichte*, Tübingen: Mohr Siebeck.
- JÜRGENS, HENNING P., 2021: „Predigt und Buchdruck in der Reformationszeit“, *Wahrheit – Geschwindigkeit – Pluralität. Chancen und Herausforderungen durch den Buchdruck im Zeitalter der Reformation*, hrsg. von Jan Martin Lies, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 109–121.
- Kirchen Ordnung vnd Ceremonien. Wie es in vbung Gottes Worts / vnd reichung der Hochwirdigen Sacrament / in den Kirchen des Hertzogthumbs Preuffen foll gehalten werden* [Königsberg: Daubmann, 1568].
- KOŽENIAUSKIENĖ, REGINA, 1990: *XVI–XVIII a. prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius: Mokslas.
- KUHNERT, ERNST, 1926: *Geschichte der Staats- und Universitätsbibliothek zu Königsberg. Von ihrer Begründung bis zum Jahre 1810*, Leipzig: Karl W. Hiersemann.
- LB – Martin Luther, *Das Neue Testament Deutzsch*, Vuittemberg 1546. (Kritinis leidimas: Martin Luther, *Werke. Kritische Gesamtausgabe. Die Deutsche Bibel 6–7*, Weimar: Hermann Böhlaus Nachfolger, 1929–1931.)
- LEBEDYS, JURGIS, 1977: *Senoji lietuvių literatūra, paruošė J[uozas] Girdzijauskas*, Vilnius: Mokslas.

- LENZENWEGER, JOZEF; PETER STOCKMEIER, KARL AMON, RUDOLF ZINNHOBLE, 1997: *Katalikų bažnyčios istorija 2*, Vilnius: Katalikų pasaulis.
- LUKŠAITĖ, INGĖ, 2017: „Reformacija ir lietuviškų bažnyčių kunigai Mažojoje Lietuvoje XVII a. pirmojoje pusėje“, *Liaudies kultūra* 6, 1–15.
- LUTHER, MARTIN, 1526: *Deutsche Messe und Ordnung Gottesdiensts zu Wittemberg fürgenommen M.D.XXVI*. (Kritinis leidimas: Martin Luther, *Werke. Kritische Gesamtausgabe* 19, Weimar: Hermann Böhlhaus Nachfolger, 44–113.)
- LUTHER, MARTIN, 1528: *Vom abendmal Christi, Bekendnis, 1528*. (Kritinis leidimas: Martin Luther, *Werke. Kritische Gesamtausgabe* 26, Weimar: Hermann Böhlhaus Nachfolger, 261–509.)
- MICHELINI, GUIDO, 2010: *1612 m. Giesmes Chrikszcionischkos ir Duchauischkos: renesansinio ciklo pabaiga = Gli Inni Cristiani e Spirituali del 1612: la fine del ciclo rinascimentale*, Vilnius: Versus Aureus.
- MOELLER, FRIEDWALD, 1968: *Altpreußisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945 1. Die Kirchspiele und ihre Stellenbesetzungen*, Hamburg: Selbstverlag des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V.
- PETKŪNAS, DARIUS, 2018: „Liturgija kaip veiksnys lietuvių ir prūsų tautinei tapatybei išsaugoti Prūsijos kunigaikštystėje XVI amžiuje“, *Senoji Lietuvos literatūra* 45, 11–38.
- PETKŪNAS, DARIUS, 2020: *Prussian Liturgies: from the Reformation to the Prussian Union 1*, Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
- Quandt 1 – [Johann Jakob Quandt, prieš 1772,] *Preuß. Presbyterologie 1*; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Hs. 2.
- RANGE, JOCHEN D., 1992: *Bausteine zur Bretke-Forschung. Kommentarband zur Bretke-Edition (NT)*, Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh.
- STEIN, CASPAR, 1730: „CASPARIS STEIN, Med. Lic. Memorabilia Pruffica, ex MSCto.“, *ACTA BORVSSICA* 2, 195–246.
- STEIN, CASPAR, 1911 [1644]: *Das Alte Königsberg. Eine ausführliche Beschreibung der drei Städte Königsberg samt ihren Vorstädten und Freiheiten wie sie anno 1644 beschaffen waren. Von Caspar Stein. Nach deffen lateinifchem Peregrinator zum ersten Male ins Deutsche übertragen von Arnold Charifius*. Königsberg i. Pr. Akademifche Buchhandlung von Schubert & Seidel.
- V – Nestle-Aland, *Novum Testamentum Graece et Latine*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, ³1994.
- VE – [Baltramiejus Vilentas,] *ENCHIRIDION Catechifmas mažas / dæl pafpalitu Plebonu ir Koznadiju / Wokifchku liešuwii parafchits per Daktara Martina Luthera. O ifch Wokifchka liešuwia ant Lietuwifchka pilnai ir wiernai pergulditas / per Baltramieju Willentha Plebona Karalauczuie ant Schteindama. Ifchfpaufas Karalauczui per Iurgi Ofterbergera / Metu Diewa M.D.LXXIX*; GStA PK: XX. HA, StUB Kgb. 54. (Internetinis leidinys: Baltramiejus Vilentas, *Enchiridionas*, 1579, parengė Ona Aleknavičienė, Mindaugas Šinkūnas, programavo Vytautas Zinkevičius, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2020, <http://seniejirastai.lki.lt/>.)

- VEE – [Baltramiejus Vilentas,] *Euangelias bei Epistolas / Nedeliu ir ſchwentuju dienofu ſkaitomofias / Baſzniczofu Chrikſczonifchkofu / pilnai ir wiernai pergulditas ant Lietuwifchka Szodzia / per Baltramieju Willenta / Plebona Karalaućzui ant Scheindama. Priegtam / ant gala priedeta jra Hiftoria apie muka ir ſmertu Wiefchpaties muſu Ieſaus Chriſtaus pagal kieturiu Euangeliftu. Ichſpauftas Karalaućzui per Iurgi Ofterbergera / Metu M. D. LXXIX; VUB RSS: L_R 1387. (Internetinis leidinys: Baltramiejus Vilentas, *Evangelijos bei Epistolos*, 1579, parengė Ona Aleknavičienė, Mindaugas Œinkūnas, programavo Vytautas Zinkevičius, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2020, <http://seniejirastai.lki.lt/>.)*
- VILENTAS, BALTRAMIEJUS, 1572-08-01: Brief an Albrecht Friedrich, Herzog von Preußen, Königsberg; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 72 f, Nr. 51, 7r–8v.
- ZE – [Lozorius ZengŒtokas,] *ENCHIRIDION Catechifmas Maſſas / dæl paſpalitu Plebonu ir Koźnadiju / Wokifchku lieſuwiu paraſchits / per D. Martina Luthera. O ifch Wokifchka lieſuwia ant Lietuwifchka pilnai ir wiernai pergulditas / per Baltramieju Willenta Plebona Karalaućzui. A Nu Dieuwj ant garbes / bei Chrikſchczonims ant naudos / per Lazaru Sengſtack / Lietuwos Plebona Karallaućzios atnaugintos. Ichſpauftas per Iona Fabriciu / Metu M. DC. XII; GStA PK: XX. HA, StUB Kgb. 55. (Internetinis leidinys: Lozorius ZengŒtokas, *Enchiridionas*, 1612, parengė Ona Aleknavičienė, programavo Vytautas Zinkevičius, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, <http://seniejirastai.lki.lt/>.)*
- ZEE – [Lozorius ZengŒtokas,] *Evangelias / bei Epistolas / Nedeliu ir Schwentuiu dienofu ſkaitomafias / Baſzniczofu Chrikſczonifchkofu / pilnai ir wiernai pergulditas ant Lietuwifchka ſzodzia / per Baltramieju Willenta / Plebona Karaloućzui ant Scheindama. Priegtam / ant gala priedeta ira / Hiftoria apie muka ir ſmertu Wiefchpattes muſu Ieſaus Chriſtaus / pagal kieturiu Euangeliftu. A Nu Dieuwj ant garbes / bei Chrikſchczonims ant naudos / per Lazaru Sengſtak / Lietuwos Plebona Karaliaućzios atnaugintos. Ichſpauftas Karalaućzui per Iona Fabriciu / Metu M. DC. XII; LMAVB RSS: LK-17/7. (Internetinis leidinys: Lozorius ZengŒtokas, *Evangelijos bei Epistolos*, 1612, parengė Ona Aleknavičienė, Giedrė Olsevičiūtė, programavo Vytautas Zinkevičius, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2007, <http://seniejirastai.lki.lt/>.)*
- ZG – [Lozorius ZengŒtokas,] *GIEMES Chrikſczionifchkos ir Duchaunifchkos / Per Wiffus mætus Baſzniczioie Diewa giedamos / ifch Wokifchkia bei Lenkifchkia ingi Lietuwifchkia ſodi / nekuruu Plebonuu perwerftos á Nu Dieuwj ant garbes bei Chrikſchczianims ant naudos per Lazaru Sengſtak Lietuwos Plebona Karaliaućzios atnaugintos. ANNO [MD]C XII. Ichſpauftos Karaliaućzui per Prufuu / Per Iona Fabriciu; LMAVB RSS: LK-17/8. (Internetinis leidinys: Lozorius ZengŒtokas, *Giesmės ChrikŒčioniŒkos ir DuchauniŒkos*, 1612, parengė Mindaugas Œinkūnas, programavo Vytautas Zinkevičius, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2003, <http://seniejirastai.lki.lt/>.)*
- ZIEGER, ANDREAS, 1967: *Das religiöſe und kirchliche Leben in Preussen und Kurland im Spiegel der evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*, hrsg. von Bernhard Stasiewski, Köln, Graz: Böhlau Verlag.
- ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 2008: *MaŒosios Lietuwos indėlis į lietuvių kultūrą*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Ona Aleknavičienė

BIBLICAL READINGS FROM JONAS BRETKŪNAS'S
POSTILLA AND HIS TRANSLATION OF THE NEW TESTAMENT
IN LOZORIUS ZENGŠTOKAS'S *EVANGELIAS BEI EPISTOLAS* (1612)

Summary

The article examines the second edition of Baltramiejus Vilentas's *Euangelias bei Epistolas* (VEE, 1579), which Lozorius Zengštokas published under a similar title in 1612 (ZEE, 1612). Both editions consist of Bible readings arranged throughout the liturgical year. The aim of the study was to identify the sources of the readings added by Zengštokas and to assess the strategy of textual appropriation. The steps towards this goal were the following: (1) an overview of Zengštokas's activities; (2) an assessment of the reasons for the publication of ZEE; (3) identification of the readings added to Zengštokas's edition; (4) identification of their sources by means of comparative analysis, and (5) an assessment of the strategy of text appropriation on the basis of the intertextuality method.

Zengštokas prepared a second edition of Vilentas's book for several reasons: (1) the first edition had run out of print; (2) Jonas Bretkūnas's *Postilla* (BP, 1591) contained too few biblical readings, especially epistolary ones, and therefore could not fully replace Vilentas's book; (3) there was a shortage of readings for Sundays that were interspersed between the feast days during some years.

Zengštokas complemented the edition with seven readings but did not indicate the sources of appropriation. Comparative analysis showed that: (1) he appropriated four readings from Bretkūnas's translation of the New Testament (BNT, 1579–1580): Gal 3,23–29; 2 Pet 1,19–21; Matt 17,1–9; 1 Tim 1,15–16; (2) two readings from Bretkūnas's *Postilla*: Matt 2,13–23; Matt 3,13–17; (3) one reading – Luke 15,11–32 – was re-translated, and the translation is close to Luther's Bible (LB, 1546). Zengštokas was the first to publish the readings from Bretkūnas's manuscript of the translated New Testament and the first to reprint two readings from *Postilla*.

A characteristic feature of the strategy of text appropriation from Bretkūnas's translation of the New Testament is the appropriation of the final version of Bretkūnas's text: (1) word corrections (especially crossed-out letters) were taken into account; (2) if a word was ticked or underlined in the main text and another word was added above, beside, or in the margin, the corrected word was chosen in almost all instances; (3) one word out of several words in the margin was chosen; (4) none of the adjacent variants enclosed in angle brackets in the main text of Bretkūnas's translation of the New Testament were appropriated; (5) in the process of text appropriation, the translation was not compared with the originals or corrected in accordance with them; (6) the text is appropriated accurately (the differences are insignificant).

The following features are typical of the strategy of appropriating texts from Bretkūnas's *Postilla*: (1) exact verbatim citation (very few differences in spelling, punctuation, phonetics, and morphology); (2) the text was not compared with the originals or corrected in accordance with them.

Since in the second decade of the seventeenth century the language policy was no longer favourable due to the changes in cultural and political context, the second revised and enlarged edition of Vilentas's *Euangelias bei Epistolas*, published by Zengštokas, ensured the continuity of the Lithuanian biblical readings.

It is important in two respects: (1) it provided a perspective for further development of the Evangelical Lutheran faith; (2) it made it possible for the Lithuanian language to function uninterruptedly in the liturgy of the word and to maintain its status as a public language in the multilingual Duchy of Prussia.

ONA ALEKNAVIČIENĖ
Raštijos paveldo tyrimų centras
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5
LT-10308 Vilnius, Lietuva
el. p.: ona.aleknaviciene@lki.lt

Gauta 2023 m. liepos 5 d.